IZ ZAPISAKA VOJNIKA IVANOVA

O VOJNI GOD. 1877.

NAPISAO

V. GARŠIN.

S RUSKOGA PREVEO

STJEPAN LUKIĆ.

U ZAGREBU
KNJIŽARA JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE.
KNJIŽARA DIONIČKE TISKARE.
1892.

IZ ZAPISAKA
VOJNIKA IVANOVA
O VOJNI GOD. 1877.

NAPISAO

V. GARŠIN.

S RUSKOGA PREVEO

STJEPAN LUKIĆ.

U ZAGREBU.
KNJIŽARA JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE.
KNJIŽARA DIONIČKE TISKARE.
1892.

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU

I.

Četvrtoga se svibnja godine 1877. dovezoh u Kišinjev i za pô sata saznah, da će kroz grad proći 56. pješačka divizija. Kako dodjoh s namjerom, da stupim u kojugod pukovniju i podjem na vojnu, već sam sedmoga svibnja u četiri sata jutrom stajao na ulici u plavim redovima, što se porazrediše pred stanom pukovnika 222. starobjelske pješačke pukovnije. Na meni bješe sura kabanica s crvenim epoletima i modrim petljicama, kapa s modrim obodom; na ledjima telećak, o pojasu nabojnjače s nabojima, a u rukama teška cijev.

Udari glazba: od pukovnika su nosili zastavu. Razliježnu se komanda; pukovnija bez šuma stade na počast. Zatim se diže užasna vika: zakomandirao pukovnik, za njime bataljunski i satnijski zapovjednici i potčasnici. Napokon se odjedared, a da nijesam ni pojmio, maknuše sure kabanice i pukovnija se ispruži u dugu kolonu i odmjereno zakoraca uz zvuke pukovnijske glazbe, koja udaraše veselu koračnicu. Koracao i ja i nastojao, da držim korak sa susjedom. Telećak me pritezao straga, teške kese sprijeda puška odskakivala s ramena, ovratnik sure kabanice tr'o vrat; no uza sve te neprijatnosti glazba, podjednako teško kretanje kolone, rano svježe jutro, šiljate

bajunete, zagorjela i surova lica ohrabljivahu me i uspokojivahu.

Na kućnim se vratima, ma da je bilo za rana jutra, zgrnuo narod; iz prozora zurile na pô razgaljene spodobe. Išli smo dugom, ravnom ulicom pokraj pazarišta, gdje se već bijahu posakupili Moldavci na svojim volovskim podvozima; ulica se pridizavala u goru i opirala o gradsko groblje. Jutro bješe mutno i hladno, nakapavala kišica; drveće se na groblju vidjevalo u magli; iza mokrih vrata i zidova provirivali vršci spomenika. Obilazili smo groblje i ostavljali ga na desno. I pričini mi se, da nas ono motri kroz maglu ponekuda sumnjivo: „Zašto idete, vi tisuće, da umrete tisuću vrsta daleko na tudjim poljima, kad možete da umrete i ovdje, da umrete spokojno i ležite pod mojim drvenim križevima i kamenitim pločama? Ostanite!" ....

No mi ne ostasmo.

Nas je vukla neka neznana tajna sila, sila, da je veće nema u čovječjem životu. Svaki bi se nâs rado povratio kući, no sva je masa išla pokoravajući se ne redu i zakonu, ne savjesti, što zna, da je to pravo, ne zavisti protiv neznanoga neprijatelja, ne strahu od kazne, već onoj tajnoj sili, koja će još dugo i dugo mamiti čovječanstvo u krvavi boj, u vrtlog svemogućih bijeda i stradanja.

Za grobljem se otkri široka i duboka dolina, otimajući se oku u magli. Kiša okrenu jače; ovdje ondje, daleko daleko, propuštali oblaci sunčano svjetlo; tad bi kosi i pravni kišni prutci zasvjetlucali srebrom .... Po zelenim bokovima doline popuzivale magle; kroz njih si mogao da zapaziš duge, ispružene kolone vojske, što je išla pred nama. Ovda onda zablještile tu i tamo bodlje; oružje ponekad osjano sunčanim tracima, zatreperilo na čas kano jarka zvjezdica i — stavnilo. Gdjekad bi se oblaci zbili; smračilo bi se; kiša padala počešće. Za

sat osjetih, kako mi strujica hladne vode proleti po ledjima ....

Prvi marš ne bješe velik: od Kišinjeva do sela Gaurene svega osamdeset vrsta. Ipak, kako nijesam obikao nositi na sebi nekih dvadeset i pet — trideset funti, što više, kad se dovukoh do kućarke, isprvice ne mogoh ni da jedem: prislonih se telećakom k stijeni, i tako stojah jedno deset časaka u potpunoj nesvjestici puškom u rukama. Jedan od vojnika, idući u kuhinju po objed, sažali me, uze i moj kotlić, no kad se povrati, nadje me, gdje spavam u dubokom snu. Probudih se istom u četiri sata jutrom od silno reskih zvukova trublje, koja trubljaše generalni marš, i za pet minuta opet zakoracah po blatnoj glinatoj cesti uz kišu, koja je sipila, kao kroz sito. Preda mnom se micala nečija sura ledja s mrkim telećakom, s brencavim željeznim kotlićem i puškom o ramenu; sa strane su i otraga takodjer išle isto takve sure spodobe. Prvih dana ne mogoh razabrati jednoga od drugoga. 222. pješačka pukovnija, kamo i ja dopadoh, sastojaše većim dijelom od vjatskih (vjačkih, kako su oni govorili) i kostromskih seljaka. Sve široka, koštunjava lica, zapuranjena od hoda; modre nevelike oči, plavetne bezbojne vlasi i brade. Ma da sam se i sjećao nekoliko imena, no kome pripadaju, ne znadoh. Dvije nedjelje ne mogoh da pojmim, kako sam mogao zamjenjivati dva svoja susjeda, jednoga, što je išao ponaredo sa mnom, i drugoga, što je išao sa surim ledjima, koja bijahu uvijek pred mojim očima. Bezrazlično sam ih zvao „Fedorov" i „Žitkov" i uvijek se varao, a medjutim si nijesu naličili bas ništa.

Fedorov, frajtar, bješe mlad čovjek jedno dvadeset i dviju godina, srednjega uzrasta, sazdan strojno — što više — fino. U njega je bilo pravilno lice, kao isklesano, a bio je vrlo lijepa izrazita nosa, usana i podbratka, pokrivena plavetnom, kudravom bradom, i veselih modrih

očiju. Kad bi zaviknuli: pjevači naprijed! — bivaše započinjač naše satnije i čisto pjevaše grudnim tenorom, s visokih nota dižući do najvišega fisela:

..... *Carja tre-e-e-bu-jut v senat!*

Rodio se bješe u vladimirskoj guberniji, no već iz mala dopade u Petrograd. Petrogradska ga „obrazovanost", — a to rijetko biva, — nije pokvarila, što više, ugladila, jer je med ostalim naučio i čitati novine i govoriti svakojake mudre riječi.

— Naravno, Vladimire Mihajloviću, — reče mi on: — ja mogu više da znam i rasudim, nego čiča Žitkov, jer je na me Petrograd silno utjecao. U Petrogradu je civilizacija, a kod njih u selu neznanje, divljaštvo. No ipak jer je to čovjek u godinama, i može se reći, da je prepatio razne zgode i nezgode sudbine, ne mogu mu protusloviti. Njemu je 40 godina, a meni dvadeset i tri, ma da sam ja u satniji i frajtar.

Čiča Žitkov bješe kršan seljak, neobične snage, uvijek mračna pogleda. Lice mu bilo mrko, koštunjavo, oči malene. Rijetko se je smiješio i govorio. Po zanatu je tesar, a bio je na neizvjesnom dopustu, kad počeše da mobiliziraju našu vojsku. Do pravog otpusta valjalo mu odslužiti još nekoliko mjeseci. Nastade i vojna, a Žitkov podje na vojsku, ostavivši kod kuće ženu i petero dječice. Uza svu mu neprivlačivu vanjštinu i vječnu mračnost bješe u njem ipak nešto privlačivo, nešto dobro i silno. Sada istom ne mogoh pravo pojmiti, kako nijesam mogao raspoznavati tih susjeda, no prvih mi se dvaju dana obojica pričiniše jednaka: plava, naoružana, umorna i prokisla.

Za cijele je prve polovice svibnja lijevala neprestana kiša, a mi marširali bez šatora. Bezkonačni se glinasti put dizao na brdo, spuštao u provalu gotovo na svakoj vrsti. Stupati bješe teško: na noge se ponahvatalo glinasto blato; sinje nebo visjelo nisko i sveudilj sipalo na

nas sitnu kišu. I nema joj kraja, nema nade, da ćemo se poosušiti i poogrijati, kad udarimo konak. Rumunji nas ne htjedoše da puste u stanove. Ta i nijesu imali, kamo da smjeste toliku silu naroda.

— Stoj! ... Stoj! ...

I bivalo je, da bi, pojevši gorki kruh, polijegali upravo u blato. Dolje voda, gore voda; činilo se, da je tijelo prokislo od vode. Dršćeš, uguravaš se u kabanicu, malo se počneš ogrijavati vlažnom toplinom i tvrdo zaspeš opet do prokletog generalnog marša. Opet sinja kolona, opet sinje nebo, blatni put, žalosni, mokri brežuljci i doline. Ljudima je bilo mučno.

— Otvorile se sve nebeske rupe, — uzdišući reče naš vodnik, potčasnik Karpov, stari vojnik. — Kisnemo, kisnemo bez kraja.

— Osušit ćemo se, Vasilije Karpiću! Sad će sunašce granuti, sve će nas poosušiti. Marš je dug: moći ćemo se i osušiti i prokisnuti, dok dodjemo. Mihajloviću! obrnu se susjed k meni: — je li daleko do tog Dunava?

— Tri ćemo nedjelje još ići.

— Tri nedjelje! Ta, dvije već evo idemo ....

— Idemo djavolu u šape, — progundja čiča Žitkov.

— Što ti tamo, stari djavle, gundjaš? Samo narod smućuješ! Kakvome djavolu u šape? Zašto tako zboriš?

— Valjada idemo na god, kud li? okosnu se čiča Žitkov.

— Ne na god, već moramo da ispunimo prisegu!... Sto si rekao, kad si se zaklinjao? „Ne štedeći života!..." A! Stara ludo! Pogledaj u me!

— Što sam ono rekao, Vasilije Karpiću? Nešto, da ne idem? Umrijeti, umrijeti ... sve jedno ...

— Reci još jedared! ...

Žitkov šuti; lice mu postade još mračnije. Pa i svima u opće nije do razgovora: ići je bilo vrlo teško. Noge se

osklizuju i ljudi često padaju u ljepivo blato. Ljuto se psovanje razliježe po bataljunu. Jedini Fedorov ne diže nosa i neumorno mi pripovijeda pripovijest za pripoviješću o Petrogradu i selu.

Ipak svemu biva kraj. Jedared, kad se probudih jutrom u logoru, oko sela, gdje bješe naznačeno danište, zapazih modro nebo, bijele koljebe i vinograde, jarko zaljevene jutarnjim suncem, čuh vesele, žive glasove.

Svi već ustali, osušili se i odahnuli od teškoga hoda uz kišu bez šatora. Za vrijeme daništa dovezoše ih. Vojnici ih odmah uzeše da razapinju i, kad su udesili sve, što treba, zabili kolce i napeli platno, gotovo svi legnuše u sjenu.

— Od kiše nijesu pomogli, od sunašca će očuvati.

— E, da ne pocrni lišce u gospodina, — našali se Fedorov, lukavo namigujući na moju stranu.

II.

U našoj je satniji bilo svega dva časnika: satnijski zapovjednik, kapetan Zajkin i subalterni časnik, zastavnik Stebeljkov. Kapetan je bio srednjih godina, dosta gojan i dobar. Stebeljkov — mladac, tek ostavio učilište. Živjeli su druževno: kapetan zavolio zastavnika, pojio ga i hranio, a za vrijeme kiše ogrijevao svojom jedinom kabanicom od gutaperče. Kad su bili šatori porazdijeljeni, naši se časnici smjestiše skupa, pa kako su časnički šatori bili prostrani, odluči kapetan i mene preseliti k sebi. Umoran, ne trenuvši okom cijele noći (naša kumpanija bješe odredjena k prtljazi, i mi cijelu noć izvlači je iz vododerina, pa je iznosi na motkama iz razljevene rijeke) usnem krepko poslije objeda. Sluga me kapetana-zapovjednika probudi, oprezno me drmajući za rame.

— Gospodine Ivanove! Gospodine Ivanove! šaptao on, kao da me nije htio probuditi, a onamo svim je silama nastojao, da mi ne naruši sna.

— Što ćete?

— Gospodin vas kapetan trebaju.

I videći, da navlačim portepe s bajonetom, reče:

— Kazali su, da dodjete u čem ste.

U šatoru se Zajkinovu sabrala cijela satnija. Osim domaćinâ bjehu još dva časnika: pukovnijski pobočnik i zapovjednik strjeljačke satnije Vencel. Godine 1877. nije imao bataljun četiri satnije, kao sada, već pet; na maršu je strjeljačka satnija išla otraga tako, da se je naša satnija svojim posljednjim redovima ticala s njenim prvima. Ja sam gotovo išao medju strijelcima, i već nekoliko puta čuo od njih najgadnije riječi o štabskom kapetanu Vencelu. Sve četvero sjedjelo u naokolo sanduka, koji zamjenjivaše stol i na kojem bješe samovar, posuda butilja, pa pilo čaj.

— Gospodine, Ivanove, molim, izvolite! zaviknu kapetan. — Nikita! Čašu, vrčić, bocu, daj ma što! Digni se Vencel; pusti ga, neka malo sjedne.

Vencel ustade i vrlo se ljubazno nakloni. Bio je to mlad čovjek, suhonjav, srednjega uzrasta, blijed i nervozan. „Kakve ima nemirne oči i kakve tanke usnice“, sunu mi tad u glavu. Pobočnik, ne ustajući, pruži mi ruku.

— Lukin, — kratko se predstavi.

Bilo mi je neugodno. Časnici zašutaše; Vencel pio čaj s rumom; pobočnik sopio kratkom lulicom; zastavnik Stebeljkov, kimnuvši mi glavom, nastavljao da čita rastreseni svezak nekoga prevedenog romana, koji je u njegovu sanduku prevalio marš iz Rusije za Dunaj i vratio se zatim još više razderan u Rusiju. Domaćin nali oveći glineni vrč čaja i uli u nj veliku mjeru ruma.

— Evo, gospodine djače! Ne srdite se na me: ja sam prost čovjek. A i znate, mi smo svi ovdje prosti ljudi. A vi ste čovjek obrazovan; dakle morate nam oprostiti. Zar ne?

I on svojom ogromnom ručendom uhvati moju, kao što grabežljiva ptica hvata plijen, i nekoliko je puta potrese u zraku, nježno me gledajući zaokrugljenim malim očima.

— Vi ste djak? upita ga Vencel.

— Da, bivši, gospodine kapetane.

On se osmjehnu i podiže na me svoj nemirni pogled. Sjetih se pripovijesti vojnikâ, no u taj čas posumnjah, da li su istinite.

— Čemu to „gospodin kapetan"? Ovdje je u šatoru, svoj medju svojima. Ovdje ste na prosto inteligentan čovjek med isto takvima, — tiho reče.

— Inteligentan — to je istina! viknu Zajkin: — djak je! Volim djake, ma su i buntovnici. Sam bi bio djak, da nije sudbe.

— A kakva je to u tebe osobita sudba, Ivane Platoniću? upita pobočnik.

— Da, nikako se ne mogoh da pripravim. Matematika još kojekako, no nešto drugo — ne će, pa ne će. Književnost .... Pravopis .... Ta, ni u kadetskoj se školi ne naučih pisati. Ej, Bože!

— Znate li, gospodine djače, reče pobočnik izmed dva gusta oblaka dima: — kako Ivan Platonić u riječi „еще" pravi četiri pogreške?

— Nu, nu, ne laži, tetice! — Zajkin zamahnu rukom.

— Odista ne lažem, И, эсъ, ша, о — kako vam se to čini?

I pobočnik se gromko rashohoće.

— Izderao si grkljan! ... Sâm takodjer — a još je pobočnik! piše „stol" sa *jać*.

Pobočnik sasvim prasnu u smijeh; zastavnik Stebeljkov, tek što će da gutne čaja, poprska njime svoj roman i ugasi jednu od dviju svijeća, što su osvjetljavale šator; ja se takodjer ne mogoh uzdržati od smijeha. Ivan

Platonić, više od svih zadovoljan svojom oštroumnošću, hohotao silnim basovskim smjehom. Jedini se Vencel nije smijao.

— Dakle književnost, Ivane Platoniću? kao i prije tiho upita on.

Književnost, književnost ...... No, i drugo. Znate, kako je neko prošao geografiju „do ekvatora", a istoriju „do erâ". Ne, ne! sve je to ništa, ne radi se o tome. Već sam imao novaca na volju, nu i proživjeh. Znate, Ivanove ...... izvolite mi reći ime i prezime? ....

— Vladimir Mihajlović.

— Vladimir Mihajlović? Dobro .... Bio sam vam luda glava u mladosti. A što nijesam radio! No, znate, kako se u pjesmi pjeva:

Žil ja, malčik, veselilsja
I imjel svoj kapital;
Kapitalu malčik ja rješilsja,
I v nevolju žit popal.

Stupih kao junker u ovu slavnu, ma duboko-armejsku pukovniju; poslaše me u učilište, svrših na pô i evo se natežem drugih desetak godina. Sada idemo na Turke. Pijte, gospodo, čistoga! Pijmo, gospodo, „topovsko meso"!

— Chair à canon, — prevede Vencel.

— Mani se „šer a kanon", mani se francuskoga. Uman je naš kapetan, Vladimire Mihajloviću; jezikâ zna i „razne njemačke stihove buba". Slušajte, mladiću, za to vas pozvah, da se k meni u šator preselite. Tamo vam je u šestero s vojnicima tijesno i gadno. Ima kojekakve gamadi. Kod nas je ipak bolje ......

— Hvala vam, dozvolite, da odbijem.

— Zašto? Ludorije! Nikita, skini mu telećak! U kojemu ste šatoru?

— U drugome s desne strane. Samo vas ipak molim, dozvolite mi, da tamo ostanem. Privikao sam već s voj-

nicima. Sasvim je dobro s njima. — Kapetan me pozorno pogleda, kao da bi mi htio pročitati misli. Zamislivši se malo, reče:

— Dakle, hoćete da budete u društvu s njima?

— Da, ako to uzbude moguće.

— Dobro. Uvažavam.

I on zgrabi svojom ručendom moju i stade je tresti u zraku.

Malo se zatim oprostih sa časnicima i izadjoh iz šatora. Smrkavalo se; ljudi se odijevali u kabanice, spremajući se za zoru. Satnije se poredjale na linijama tako, da je svaki bataljun sačinjavao zatvoreni četverokut, u kome su bili šatori i puške u vitlima. Taj se dan, hvala daništu, sabra sva naša divizija. Bubnjevi zabubnjaše, odnekud se izdaleka čuše riječi komande:

— Pukovnije na molitvu, kape dolje!

I dvanaest tisuća otkriše glave. „Oče naš, koji si na nebesima“, poče naša satnija. Po redu takodjer zapjevaše. Šesdeset korova, po dvjesta glava u svakome, pjevalo svaki sam za se; bješe to disharmonija, no molitva ipak zvučaše ganutljivo i svečano. Malo po malo stadoše utišavati korovi; napokon, daleko u bataljunu, koji je bio na kraju logora, u posljednjoj satniji zamnije „no izbavi nas oda zla“. Kratko odudariše bubnjevi.

— Pokrij se!

Vojnici se počeše spremati na počin. U našem šatoru, gdje je, kao i u drugima, spavalo šestero na prostoru od dva četvorna hvata, moje mjesto bijaše s kraja. Dugo sam ležao, gledajući zvijezde i slušajući smeteni i oslabi šum velikoga logora. U posljednjem šatoru neko pripovijedao pripovijest, neprestano opetujući riječi „onda“.

— Onda, dodje taj princ k svojoj supruzi i onda stade joj govoriti. Onda ona . . . Ljutikove, spavaš li, što li? Pa onda ona . . . No, spavaj, Bog s tobom. Gospode, carice nebeska . . . prepodobnih otaca naših . . . — šapće pripovjedač i utišava.

U časničkom je šatoru takodjer razgovor. Po osvijetljenom se iznutra platnu dižu ogromne i nakazne sjene onih, što su sjedjeli u šatoru časničkom. Ovda se onda čuje hohotanje; to se smije pobočnik. Po liniji hoda amo-tamo stražar s puškom; naprama nama, nedaleko od topničtva, takodjer stražar sa skinutom kapom. Otuda se katkada čuje konjski topot i hrzanje; čuje se, kako konji mirno žvaču zob, s isto takvim dobrodušnim šuškanjem, kakvo mi se desilo čuti, ne na vojni, već negdje na svratištu u zavičaju, za isto tako tihe zvjezdane noći. Sedam zvijezda „velikoga medvjeda“ treperilo nisko nad obzorjem, mnogo niže, nego kod nas. Motreći polarnu zvijezdu, mislio sam, da baš u tome pravcu mora biti Petrograd, gdje ostavih majku, drugove i sve drago. Nad glavom svjetlucale poznate zvjezde; mliečni se put nije mutno svijetlio, već je sijao jasnim, slavodobitno-spokojnim svjetlom. Na jugu nekakve velike zvijezde nepoznatoga, kod nas nevidiva. zviezdja, gorjele jedna crvenim, druga zelenkastim ognjem. Pomislih: kad podjemo dalje, za Dunaj, za Balkan, u Carigrad, hoću li tad vidjeti još novih zvijezda, i kakve li će biti?

Ne dade mi se spavati, ustanem i počnem hodati po vlažnoj travi medju našim bataljunom i topničtvom. Tamna mi spodoba dodje u susret, zvekećući sabljom; po njenu zvuku naslutih, da je to časnik i stanem na počast. Časnik pridje k meni; bijaše Vencel.

— Ne spava vam se, Vladimire Mihajloviću? upita mekim i tihim glasom.

— Ne spava, gospodine satniče.

— Zovem se Petar Nikolajević. . . I meni se takodjer ne spava. Sjedio sam i sjedio kod vašega zapovjednika, dodija mi: zasjeli za karte. . . Ah, kakva je noć!

Podje naporedo sa mnom; kad dodjosmo do kraja linije, vratismo se natrag i prodjosmo nekoliko puta gore dolje šuteći. Vencel poče prvi.

— Recite mi, podjoste li na vojnu po vlastitoj želji?

— Da.

— Što vas je vuklo?

— Kako da vam rečem? odgovorih, ne želeći kazivati potankosti. — Najviše, naravno, želja, da iskusim i vidim.

— I, vjerojatno, da izučite narod kao — vojnika? upita Vencel. Bijaše tamno i ne vidjeh mu izražaj lica, no čuh u glasu ironiju.

— Ko bi ovdje izučavao! Zar je do izučavanja, kad samo misliš, kako bi došao do konaka i usnuo.

— Ne, bez šale. Recite mi, zašto se ne preseliste k svojemu zapovjedniku. Zar vi cijenite mnijenje toga seljačtva?

— Naravno, cijenim, kao i mnijenje svakoga, koga nemam uzroka da ne uvažavam.

— Nemam uzroka, da vam ne vjerujem. No da, sada je udario takav pravac. I literatura — i ona uzdiže seljaka u nekakav biser stvorenja.

— Ko govori o biseru, Petre Nikolajeviću! Samo da ga priznaju čovjekom, i to bi bilo dobro.

— Ah, manite se, molim vas, takvih riječi! Ko ga ne priznaje! Čovjek! No, neka bude čovjek! Kakav? — To je drugo pitanje... Dajte, da divanimo o drugome.

Mi se odista zadivanismo. Vencel je svakako vrlo mnogo čitao i, kako reče Zajkin, znao i jezikâ. Primjedba Zajkinova, da on „stihove buba“, takodjer se pokaza istinitom: govorasmo o Francuzima, i Vencel čustveno pročita „Prosinačku noć“ od Alfreda de Musseta. Čitao je dobro, slobodno i izrazito i s dobrim francuskim izgovorom. Svršivši, na čas zašuti i dometnu:

— Da, to je lijepo; no svi Francuzi zajedno ne vrijede deseti dio Schillera, Goethea i Shakespearea.

Upravljajući pukovnijskom knjižnicom, dok nije primio satnije, ponekuda je pratio i rusku književnost. Od toga se razgovor vrnu k prijašnjemu predmetu. Vencel se prepiraše živo.

— Kad sam, gotovo dječak, stupio u vojsku, nijesam mislio to, što ću vam sada da rečem. Nastojao sam, da djelujem riječima, nastojao sam, da stečem ćudoredni utjecaj. No prodje godina dana, i oni iščupaše iz mene sve žile. Sve se, što bješe ostalo od tako zvanih lijepih knjiga, sudarivši se sa zbiljom, pokaza sentimentalnom ludorijom. I sada mislim, da je jedini način, koji će pojmiti — ovo!

On nešto zamahnu rukom. Bješe tako tamno, da nijesam mogao pojmiti, što je.

— Što je to, Petre Nikolajeviću?

— Šaka! — odreza. — S Bogom, valja ići na počin.

Pozdravih ga na vojničku i okrenuh k svome šatoru.

U šatoru su, kako se činjaše, već svi spavali, no nakon dva časa što legoh, Fedorov, koji je spavao kraj mene, tiho upita:

— Mihajloviću, spavate li?

— Ne, ne spavam.

— Jeste li šetali s Vencelom?

— Da, s njime.

— Kakav je s vama? Uljudan?

— Da, uljudan; što više, ljubazan.

— Gle, gle! Eto, što je gospodin! S nama nije takav.

— Nego? Zar je vrlo zao?

— I-i-i-i... strahota! Pucaju kosti u drugoj streljačkoj satniji. Zvijer!

I odmah usnu, jer za odgovor na moje pitanje čuh samo jednako i spokojno mu disanje. Zamotah se jače

u kabanicu, u glavi mi se sve smete i iščeznu u tvrdome snu.

III.

Iza kišâ okrenu žega. Za to doba izadjosmo sa stranputice, gdje su se noge plele i mele u raspuzljivu blatu, na veliku cestu, koja vodi iz Jase u Bukarešt. Prvi će naš marš po cesti, od Tekuča k Berladu, za uvijek ostati u pameti onima, koji ga prevališe. Bješe trideset i pet stupnjeva u sjeni; hoda je bilo četrdeset i osam vrsta. Bijaše tiho, sitna je krečna prašina, uzdizana tisućama nogu, stojala nad cestom; uvlačila se u nos i usta, naprašivala kose, da im nijesi mogao razabrati boje; pomiješana sa znojem, pokri sva lica gadom i prometnu sve u crnce. Ne znam, zašto tada nijesmo išli u košuljama, već u mundurima. Sunce pripicalo na crno sukno, nesnosljivo peklo glave kroz crne kape; noge osjećale kroz potplate usijane kamenčiće na cesti. Ljudi se usipaše. Na nesreću zdenci bijahu rijetki, i većim dijelom bijaše u njima tako malo vode, da je glava naše kolone (išla je cijela divizija) iscrpavala svu vodu, a nama bi, iza strašne dave i guranja kod zdenaca, ostajala samo muljasta tekućina, više blato, nego voda. Kad i toga ne bješe, ljudi padahu. Toga dana samo u našem bataljunu pade na putu neko devetnaest ljudi. Troje umrije od sunčane žege.

Podnosio sam tu muku spram drugih lako. Može biti za to, što u našoj pukovniji bijaše većinom ljudî sa sjevera, a ja iz mala obikao na stepnu žegu, no može biti su tu utjecali i drugi uzroci.

Bilo kako mu drago, kad su drugi padali na putu, ja sam ipak još bio pri svijesti. U Tekuču si uzeh ogromnu tikvu, u koju je moglo da stane barem četiri boce. Sto puta jê moradoh putem da napunim; polovicu bi izlio u se, a drugo porazdijelio susjedima. Ide čovjek, savladjuje se, no žega ne dâ: noge počnu da klecaju, tijelo se klima, kao u pijanoga; kroz sloj blata i prašine možeš da vidiš, kako se lice zapuranjuje; ruka grčevito stište gluntu. Gucaj ga vode oživljuje na nekoliko časaka, no napokon se čovjek izvali bez pameti na prašni i usijani put. „Dežurni!“ viču hripljivi glasovi. Dužnost je dežurnoga — odvući paloga na stranu i pomoći mu; no i samome je dežurnome isto tako. Šancevi su postrance ceste prenatrpani ležećim ljudima . . . Fedorov i Žitkov idu uporedo sa mnom i ma da se vidi, da stradaju, ne dadu se. Žega proizvede na njima učinak dolićan njihovim karakterima, samo naopako; Fedorov šuti i samo ovda onda teško uzdahne, žalostivo pogledajući svojim prekrasnim očima, no sada ispaljenim od prašine; čiča Žitkov psuje i umuje.

— Gle, valja se... Bodljom ćeš me ubosti, dja-a-vole! srdito viče, uklanjajući se bodlji upaloga vojnika, koji mu u malo ne nasrnu oštracem u oči. — Gospode! Carice nebeska, za što na nas šalješ? Da nije toga živodera, čini mi se, i sam bih upao.

— Ko je živoder, čiča? pitam ga.

— Njemcev, štabski satnik. Danas je on dežurni; otraga ide. Bolje je ići, inako će te tako isprašiti. Živoga mjesta neće ostaviti.

Znadoh već da vojnici promijeniše „Vencela“ u „Njemceva“. Bilo je sličnije, a i po ruski je.

Izadjoh iz redova. Postrance uz cestu bješe malo lakše ići: nije bilo takve prašine ni guranja. Postrance su išli mnogi: toga se dana nije niko brinuo, da zadrži pravilan hod. Malo po malo zaostajah za svojom satnijom i nadjoh se na kraju kolone.

Vencel, izmučen, usipan, no uzbudjen dostiže me.

— Kako je? upita me suhim glasom. — Ajdemo na stranu. Sasvim sam izmučen.

— Hoćete li vode?

On pohlepno ispi nekoliko dobrih gucaja iz moje tikve.

— Hvala. Malo mi je lakše. Ala je to danak!

Nekoliko smo časaka išli usporedo šuteći.

— Zbilja, — reče on: — i vi se ne preseliste k Ivanu Platoniću?

— Ne, ne preselih se.

— Ludo! Izvinite mi za iskrenost. Do vidova; moram natrag na kraj kolone. Nešto pada vrlo mnogo tih nježnih stvorova.

Prošavši nekoliko koraka, obazreh se i zapazih, gdje se je Vencel nagnuo nad upalim vojnikom i drma ga za rame.

— Ustaj, mrcino! Ustaj!

Ne prepoznadoh svoga obrazovanoga subesjednika. Sipao je grdne psovke bez prestanka. Vojnik bijaše gotovo bez osjećaja i s bescijeljnim izražajem gledaše na bijesnoga časnika. Usnice su mu nešto šaputale.

— Ustaj! Odmah ustaj! A! Nećeš? Evo ti, evo ti, evo ti!

Vencel zgrabi svoju sablju i stade nemilice udarati željeznim koricama po nesretnikovim ramenima, koja su bila izmučena od telećaka i puške. Ne uzdržah i pridjoh k njemu:

— Petre Nikolajeviću!

— Ustaj!

Ruka se sa sabljom još jedared dignu na udarac. Ja je čvrsto zgrabim.

— Tako vam Boga, Petre Nikolajeviću, ostavite ga!

On obrnu k meni razjareno lice. Razvaljenih očiju i iskrivljenih usta bio je strašan. Naglim kretom istrgnu svoju ruku iz moje. Mislio sam, da će na me nasrnuti radi moje drzovitosti (uhvatiti časnika za ruku odista bješe krupna drzovitost), no uzdrža se.

— Čujte, Ivanove, ne činite to nikada! Da je na mojem mjestu bio kakav Šćurov ili Timofejev, skupo biste platili svoju šalu. Morate misliti, da ste prost vojnik, i da vas mogu za slično što bez daljnih riječi — ustrijeliti!

— Sve jedno. Ne mogoh gledati a da ne uskipim.

— To je časno za vaša nježna čuvstva. No ne otkrivajte ih ovdje. Zar se može drukčije s tima .... (na licu mu se odade prezir, što više, neka nenavist). — Od tih desetak, što se je svalilo kao babe, može biti je samo nekoliko ljudi odista iznemoglo. Ne činim to od okrutnosti: nema je u mene. Valja držati red, disciplinu. Da se s njima može da govori, radio bih riječima. Riječ im je — ništa. Osjećaju samo bol.

Ne saslušah mu cijeloga govora i poletjeh, da sustignem svoju satniju, koja bješe već daleko odmakla. Stigoh Fedorova i Žitkova, kad je naš bataljun skrenuo s ceste na polje i bilo zapovjedjeno, da se stane.

— Što ste govorili, Mihajloviću, sa štabskim satnikom Vencelom? upita Fedorov, kad iznemogao padoh pokraj njega, jedva uzmogavši postaviti pušku.

— Govorio! — progundja Žitkov. — Nešto tako vele? Zgrabio ga je za ruku. Eh, gospodine Ivanove, čuvajte se Njemceva, ne pazite, što s vama rado razgovara. Čuvajte se!...

IV.

Kasno u veče stigosmo do Fokšana, prodjosmo kroz neosvijetljen, mrtav i prazan gradić i izadjosmo nekuda u polje. Nije bilo vidjeti ni prsta pred nosom; kojekako postaviše bataljune, i izmučeni ljudi usnuše kao zaklani; gotovo niko ne htjede da jede prigotovljenoga „objeda". Vojničko je jelo uvijek „objed", bilo to ranim jutrom,

danju ili noću. U zoru opet podjosmo, tješeći se, da će putem biti danište.

Opet redovi, gdje se miču; opet telećak gnjete otrnula ramena, opet bole nabijene i krvlju zaljevene noge. No prvih deset vrsta gotovo ništa ne znaš. Kratki san ne može da uništi umorenosti od jučerašnjega dana, i ljudi stupaju sasvim sneni. Desilo mi se spavati na hodu tako čvrsto, da nijesam, zaustavivši se na odmoru, vjerovao, e smo već prošli deset vrsta, i nijesam se sjećao nijednoga mjesta na prevaljanome putu. Samo kad su se kolone počele privlačiti i preustrojavati, da stanu, probudiš se i radosno misliš o cijelom satu odmora, kad ćeš se moći rastovariti, zagrijati vodu u kotliću i poležati na slobodi, pijući vrući čaj. Čim su puške postavljene i telećaci skinuti, veći dio ljudi ide da nakupi drva — suhe kukuruzovine. U zemlju se utiču dvije sohe; na njih se meće prut, a na nj se vješaju dva tri kotlića. Suha, krhka kukuruzovina gori jasno i veselo; uvijek je postavljaju prama vjetru: plamen liže poklopljene kotliće i za deset časaka voda vri. Čaj su bacali upravo, kad je voda zakipjela i čekali, da se izvari; bila je to jaka, gotovo crna tekućina, koju su pili većinom bez sladora, jer blagajna, dajući vrlo mnogo čaja (ta i pušili su ga, kad ne bi smogli duhana), davaše vrlo malo sladora, a pilo se je u ogromnoj množini. Kotlić, u koji je išlo sedam čaša, obična je porcija za jednoga.

Može biti da će se pričiniti čudnovato, što izlažem sitnarije. No vojnički je život na vojni tako težak, u njem je toliko mukâ, u naprijed tako malo nada na dobar svršetak, da je ma kakav čaj ili tome slična neznatna raskošnost bila silna radost. Valjalo je vidjeti, s kakvim su ozbiljnim i zadovoljnim licem zagorjeli, prosti i surovi vojnici, mladi i stari, — istina, starijih od četrdeset godina gotovo i ne bijaše med nama, — kao djeca podmetali pod kotliće drva, popravljali vatru i savjetovali jedan drugoga:

— Ej, Ljutikove, metni je amo, amo, s kraja! Tako! Pošla je, pošla je, zanijela se. Nu, odmah će zakipjeti!

Čaj, ovda-onda za hladna i kišovita vremena čašica rakije, pa lula duhana — eto sve vojničke utjehe, ne računajući naravno sna, kad možeš da zaboraviš i na tjelesne nezgode i na misli o tamnoj, strašnoj sudbini. Duhan nije igrao posljednju ulogu medju svim tim, uzbudjujući i podržavajući umorene živce. Čvrsto nabijena lula obilazila desetak ljudi i vraćala se gospodaru, koji bi potegnuo posljednji put, izvadio kamiš i važno je spravio u sare. Sjećam se, kako me je ogorčilo, što mi je polupao lulu jedan od prijatelja, kome sam dao da puši, i kako je i sam bio ogorčen i zastidjen. Kao da je razlupao cio uručeni mu imutak . . . .

Na velikom odmoru (oko podne) odahnusmo neko dva sata. Poslije čaja obično sve zaspi. U logoru bila tišina; samo stražar ide amo-tamo. Ležiš na zemlji, metnuvši telećak pod glavu, niti spavaš, niti drijemaš; žarko sunce pali lice i vrat, muhe dosadno grizu i ne dadu, da valjano usneš. San se miješa s javom: tako si nedavno još živio životom, sasvim sličnim na ovaj i u na pô besvjesnom drijemu sve ti se čini, da ćeš se sad na probuditi, probuditi kod kuće, u naviklom namještaju i iščeznut će ta stepa, ta gola zemlja, s dračem mjesto trave, to nemilo sunce i suhi vjetar, te tisuće ljudi, čudnovato odjevenih u rublje, zaprašene košulje, te puške. Sve je to tako slično na teški, čudnovati san . . .

— Usta-a-j! utegnuto i surovo zapovijeda jakim glasom naš maleni, bradati bataljunski zapovjednik, major Černoglazov. I ležeća se rpa bijelih košulja miče; stenjući i protežući se dižu ljudi, navlače kese i telećake i postavljaju se u redove.

— Po puške!

*

Razbiramo puške. Doslije dobro pamtim svoju br. 18.635, s kundakom nešto tamnijim, nego u drugih i s dugom ogrebinom po tamnome laku. Još zapovijed, i bataljun kreće na put. Naprijed vode konja zapovjednikova, mrkoga ždrijepca Varvara; sagiba vrat i igra, udara kopitima; major sjeda na nj samo u skrajnim slučajevima, postojano koracajući na čelu bataljuna sa svojim Varvarom jednakim korakom pravoga pješaka. Pokazuje vojnicima, da se i glavarstvo takodjer „stara", i vojnici ga vole za to. Uvijek je hladnokrvan i miran, nikada se ne šali, nikada ne smije; diže se jutrom ranije od svih, ide na počin posljednji; postupa s ljudima oštro, ne dozvoljuje, da mu se viče i dere bez razloga.

Danas je vruće, no ne tako kao juče. K tome ne idemo više po cesti, već usporedo sa željezničkom prugom, po uskoj stranputici tako, da većinom gazimo po travi. Prašine nema; nadvijaju se oblaci; ovda-onda pane krupna kaplja. Gledamo na nebo, dižemo ruke, da vidimo, pada li. A i oni se obodriše, .što su se juče umorili: više nije daleko ići, neko deset vrsta, a tamo je odmor, željni odmor, gdje će proći ne jedna kratka noć, već noć, cio dan i još noć. Ljudi se razveseliše, pa im se prohtjede pjevati. Fedorov je med pjevačima; čuje se znamenita:

„I to vam bilo pod Poltavom" . . .

Ispjevavši, kako se je „najedared vražje tane prilijepilo na carsku kapu", okrenu nepristojnu i bez smisla pjesmu, koja se osobito čuje med vojnicima, kako je neka Liza, pošavši u šumu, našla crnu bubu, i što je dalje od toga bilo. Zatim još istoričku pjesmu o Petru, kako ga trebaju u vijeću. I napokon domaću pjesmu naše pukovnije:

„Kak prijehal[1]) Bjelij Car, Aleksandar Gosudar,
Vy, rebjata, podtjanites[2]), pered carem podbodrites.

[1]) Čim dodje. [2]) Poredjajte se.

Mi priemy othvatali[3]), blagodarnost polučali.
. . . .
Bataljonij komandir, Černoglazov gospodin,
On ne spal, ne dremal, bataljon svoj obučal.
On na lošadi[4]) sidjel, nikogo znat ne hotjel."

I tako dalje, neko pedeset stihova.

— Fedorove! upitah ga jedared: — Zašto pjevate onu sramotnu pjesmu o Lizi? — Spomenuh još nekoliko pjesama, nelijepih i tako ciničnih, da im je sam cinizam izbrisao svako značenje i javljao se kao zvuci bez ikakvog smisla.

— Tako se zavelo, Vladimire Mihajloviću. Pa zar je to i pjevanje? To je krika, da jačaju prsa. Nu veselije je ići.

Stanu pjevači, počnu svirači. Uz odmjerenu i gromku i većim dijelom veselu koračnicu mnogo je lakše ići; svi. što više i najumoreniji, oživljuju, ravno koracaju: ne možeš da prepoznaš bataljun. Sjećam se, da smo jedared prevalili uz glazbu više od šest vrsta za jedan sat, ne osjećajući umorenosti; no kad izmučeni svirači prestadoše svirati, kad iščeznu glazbom uzbudjeno čuvstvo, i ja osjetih, da ću sad na pasti, pa i upao bih, da ne stadosmo na odmor.

Neko pet vrsta iza odmora naidjosmo na zapreku. Išli smo dolinom neke rijeke; s jedne strane bila brda, s druge uzak i dosta visok nasap željezničke pruge. Nedavne kiše potopile dolinu, napravivši na našem putu veliku kaljužu od neko trideset hvati u širinu. Pruga se željeznička dizala na njoj i mi podjosmo po njoj. Čuvar željeznički propusti prvi bataljun, koji sretno prijedje na drugu stranu kaljuže; no zatim javi, da će za pet časaka doći vlak i da moramo čekati. Stadosmo, i tek što sastavismo puške, kad se na zaokretu puta pokaza kočija brigadnoga generala.

[3]) Dočekali smo ga. [4]) Na konju.

Naš je brigadni general bio čovjek valjan. Onakvo grlo, kao što njegovo bješe, nikada mi se nije desilo da čujem ni u arhijerejskim korovima. Njegov se bas orio u zraku kao zvuk trublje; i krupna njegova gojna figura s crvenom debelom glavom, plavkastih ogromnih zalistaka, crnih, debelih obrva nad malenim, kao žeravice živim očima, kad je sjedeći na konju, zapovijedao brigadom, silno se doimala. Jedared se je na Hodinskom polju u Moskvi tako pokazao hrabrim i smjelim, da je baš oduševio med svjetinom staroga gradjanina, koji je tad uskliknuo:

— Junačina! Takvih nam i treba!

O tog doba za uvijek ostade generalu nadimak: „junačina“.

Maštao je o ratnim osnovama. Nekoliko ga je svezaka ratne historije pratilo za cijele vojne. Najdraži mu razgovor s časnicima bješe kritika o Napoleonovim vojnama. O tome sam naravno znao samo po kazivanju, jer sam rijetko vidjevao našega generala; većinom bi nas prestigao na po puta na svojim kolima s tri lijepa konja, dovezao se na mjesto, gdje će biti konak, uzeo stan i tu ostao do kasno u jutro, a danju nas opet dostigao, pa bi se vojnici uvijek obazirali na crveno mu lice i veću ili manju promuklost, s kojom bi nam vikao, da ugluhneš:

— Zdravo, starobjelci!

— Dao Bog, vaše prevoshoditeljstvo! — odgovorili bi vojnici i pridometnuli:

— Ide junačina, da se razvedri.

I general bi se provezao dalje, gdjekad bez ikakvih posljedica, a gdjekad bi ošinuo kao grom kakvoga god satnijskoga zapovjednika.

Zapazivši, gdje se je bataljun zaustavio, general poleti k nama i skoči iz kočije tako naglo, kao što mu je

samo dozvoljavala njegova debljina. Major brzo pridje k njemu.

— Što je to? Zašto stadoste? Ko je dozvolio?

— Vaše prevoshoditeljstvo, put je poplavljen, a prugom će ovaj čas proći vlak.

— Poplavljen put? Vlak? Ludorije! Učite vojnike, da se maze. Pravite od njih babe! Bez zapovijedi se ne smije stati! Ja ću vas, gospodine, u zatvor . . .

— Vaše prevoshoditeljstvo . . .

— Ni riječi!

General grozno okrenu očima i svrati svoju pozornost na drugu žrtvu.

— Što je to? Zašto nije zapovjednik strjeljačke satnije na mjestu? Štabski satnik Vencel! Izvolite amo!

Vencel pridje. Na nj se izli potok generalova gnjeva. Čuo sam, kako je pokušao da nešto odgovori, povisivši glas, no general ga zagluši, i moglo se je samo slutiti, da je Vencel rekao nešto nepoštovano.

— Prepirati se? grubijančiti? — grmio general, — šutjeti! Skinite mu sablju! U zatvor s njime, k blagajni! Neka je to primjer ljudima. . . . Pobojali se kaljuže! Djeco, za mnom! Po Suvorovski!

General brzo podje mimo bataljuna k vodi nespretnim korakom čovjeka, koji se je dugo vozio u kolima.

— Za mnom, djeco! Po Suvorovski! — opetova i zagazi svojim lakiranim čizmama u vodu. Major se srdito obazre i podje uporedo s generalom. Bataljun poleti za njima. Iz početka bješe vode do koljena, zatim do pojasa, zatim još više; visoki je general išao slobodno, no maleni major već mahao rukama. Vojnici se, kao stado ovaca, kad prelazi preko rieke, gurali, pleli u muljavu dnu; čupajući noge, teturali sad amo sad tamo. Satnijski zapovjednici i bataljunski pobočnik, koji su jašili i kojim bješe lako prijeći preko kaljuže, videći pred sobom pri-

mjer generalov, primakoše se k njoj, sjašiše i vodeći konje na povodu, zagaziše u gadnu vodu, uzburkanu od stotinu vojničkih nogu. Naša je satnija, u kojoj bijaše najviših u bataljunu ljudi, prelazila dosta lako, no osma je satnija, koja je išla naporedo s našom, gdje su bili sve ljudi malog uzrasta od dva do četiri verška,[5]) gazila u vodi do ušiju; nekoji — što više — gucali i hvatali se za nas. Maleni vojničić, ciganin, poblijedjela lica i razvaljenih crnih očiju, uhvati čiču Žitkova za vrat objema rukama, bacivši svoju pušku; na sreću ciganinovu neko dočeka u letu carsku pušku i spase je, da nije potonula. Za neko deset hvati kaljuža posta plića, i sad se svi bez opasnosti požuriše, da što prije izadju; stadoše se gurati i psovati. Naši su se mnogi i smijali; vojnicima osme satnije ne bješe do smijeha; lice mnogima pomodrilo ne samo od zime. Otraga su tiskali strijelci.

— Nu, kržljavci, mičite se! Zadavili se! — viknuše oni.

— Vrlo se lako možemo udaviti, ozvaše se u osmoj satniji. — Njemu je lako ići; gle, samo si je bradu omočio. Tu se narod može da podavi.

— A ti sjedi u moj kotlić! Suha bih te prenio!

— Gle braco, nijesam se dosjetio! — odgovori blagodušno na pošalicu maleni vojnik.

Krivac je cijelog toga meteža već izvukao noge iz muljava dna i izišao iz vode, pa veličanstveno stojao na obali, gledajući na silu ljudi, gdje se praćakaju u vodi. Bješe mokar do posljednje niti i odista si umočio i dugačke zaliske. Voda mu curila po odijelu; lakirane se čizme pune vode nadule, no on sve vikao, sokoleći vojnike:

— Naprijed djeco! Po Suvorovski!

Mokri se časnici mrka lica počeše kupiti oko njega Stojao tu i Vencel nakažena lica i bez sablje. Medjutim

[5]) Ruska mjera: šestnaesti dio aršina.

generalov kočijaš, nahodavši se na obali i naturavši bičem po vodi, sjede na bok i srećno prijedje nedaleko od mjesta, gdje i mi prijedjosmo; voda bješe duboka jedva do osovine.

— Eno gdje je valjalo prijeći, vaše prevoshoditeljstvo, reče spokojno major. — Hoćete li zapovjediti, da se ljudi osuše?

— Naravno, naravno, Sergeju Nikolajeviću, — mirno odgovori general. Hladna voda ohladila mu žestinu. Pope se na kola, najprije sjede, zatim opet ustade i zaviknu svom snagom svoga gromornoga glasa:

— Hvala, starobjelci! Junaci ste!

— Rado se trudimo, vaše prevoshoditeljstvo! nejednako viknuše vojnici. I mokri se general odveze naprijed.

Sunce je još stojalo visoko; bješe ostalo puta samo pet vrsta; major naredi veliki odmor. Svukosmo se, osušismo odijelo, čizme, telećake, kese, i za dva sata krenusmo na put, sjećajući se sa smijehom kupanja.

— A junačina otpravio Vencela u zatvor! — reče med ostalim Fedorov.

— Ništa, ništa, neka za blagajnom ide dva tri dana, odgovoriše otraga iz strjeljačke satnije.

— A što je tebi do toga?

— Meni? Ne što je meni, već će biti svoj satniji lakše. Barem ćeš odahnuti dva dana. Nemam snage od njega — eto što mi je!

— Trpi, kozače, bit ćeš ataman.[6])

— Trpjeti treba, a što ćemo biti atamani na ovome svijetu, lako za to, — progovori čiča Žitkov po običaju mrko.

— Ne očajavajte, čiča! Pomislite: osušili smo se, suhi idemo, a junačina se vlažan valja na kolima, — reče Fedorov, i svi se u naokolo nasmijaše.

[6]) Kozački starješina.

V.

Išli smo usporedo sa željezničkom prugom; vlakovi, puni ljudi, konjâ i hrane, neprestano nas preticali. Vojnici zavidno motrili na mimo nas projurile tovarne vagone, iz kojih su provirivale konjske gubice. — Gle, kakva se čast daje konjima! A mi ajde!

— Konj je glup, pa bi u tijelu propao, — mudrovao na to Vasilij Karpić. — Ti si za to čovjek, da se čuvaš, kako treba.

Jedared na odmoru dojuri kozak k zapovjedniku s važnim izvješćem. Odmah nas diglo i postavilo u redove bez telećaka, bez pušaka samo u bijelim košuljama. Niko od nas nije znao, za što se to radi. Časnici pregledaše ljude; Vencel je po običaju vikao i psovao, drmajući za rdjavo nadjeven pojas, zapovijedao, udarajući nogom, da se popravi košulja. Zatim nas povelo k željezničkom naspu, i poslije dosta dugog redanja pukovnija se ispruži u dva reda uzduž puta. Na vrstu se daleko protegnu bijela linija košulja.

— Djeco! — zaviknu major, — gospodar će imperator proći!

I mi stadosmo da čekamo gospodara. U našoj je diviziji bilo ljudi iz dalekih strana, dalje i od Petrograda i od Moskve. Tek ih je deseti dio vidio cara i svi su nestrpljivo očekivali njegov dolazak. Prodje pô sata: nema još vlaka; momcima dozvolilo da sjednu. Počeše pripovijesti i razgovori.

— Hoće li stati? — upita neko.

— Drži džep! Za svaku će satniju stajati! Pogleda li nas s prozora, i to je dobro.

— A i ne ćemo, braćo, moći prepoznati, koji je: s njime ide mnogo generala.

— Ja ću ga već prepoznati. Ja ga vidjeh preklani na Hodynki ovako.

I vojnik pruži ruku, da pokaže kako je blizu vidio cara.

Napokon se, kad smo se već načekali dva sata, pokaza u daljini dim. Pukovnija ustade i poreda se. Najprije projuri vlak sa služinčadi i kuhinjom: kuhači i kuharice u bijelim kapicama provirivali na nas kroz okna i nečemu se smijali. Na dvadeset je hvati jurio carski vlak; mašinista, zapazivši pukovniju u redovima, smanji brzinu i vagoni lagano drndajući prolazili ispred naših očiju, koje su tako željno gledale na prozore. Nu svi su bili zastrti zavjesama; kozak i časnik, koji su stojali u otvorenom vagonu, bjehu jedini od ljudi, što ih zapazismo na vlaku. Vlak je sve brže i brže odmicao, mi ga pratili očima još nekoliko časaka, pa zatim odosmo u tabor. Vojnici bili ogorčeni.

— Pa kad ćemo ga jedared vidjeti! No u skoro ga vidjesmo. Pred Ploještem nam rekoše, da će nas gospodar pregledati u tome gradu.

Išli smo pred njega onakvi, kakvi smo došli s marša, u onim istim gadnim bijelim košuljama i hlačama, u onim istim pocrvenjelim, zaprašenim čizmama, s onim istim neuredno natovarenim telećacima, kesama i bocama na uzicama. Vojnik nemaše na sebi ništa kicoško, ništa mladenačko ili herojsko; svako je više bio sličan na prostoga seljaka; jedino puške i nabojnjače odavahu, da se je seljak spremio na vojnu. Stiskalo nas u usku kolonu, po četiri momka u redu: inače se nije moglo da ide po tijesnim gradskim ulicama. Ja sam išao s kraja, naprezao se, da ne padnem, da se držim ravno, i što šta mislio: ako bude gospodar stojao sa svojom pratnjom s moje strane, tad ću mu upravo izpred očiju proći i vrlo blizu njega. Tek što pogledah na Žitkova, koji je stupao naporedo sa mnom, i na lice mu, kao obično, surovo i mračno, no uzrujano, osjetih, da se i meni predaje dio opće uzrujanosti, da mi je srce jače zakucalo

I najedared mi se pričini, da će od toga, kako će nas gospodar sad pogledati, ovisiti za nas sve. Kad sam poslije morao da idem prvi put pod taneta, oćutio sam čuvstvo, slično ovome.

Ljudi su išli sve brže i brže; korak se pooštrio, hod postao krepči i slobodniji. Nije mi se trebalo ravnati po općem taktu: malaksalosti bješe nestalo. Kao da su mi krila ponarasla i nosila naprijed, onamo, gdje je već orila glazba i razlijegali se oduševljeni „hura!“ Ne sjećam se ulica, kojima smo išli, ne sjećam se, da li je u njima bilo svijeta, da li nas je motrio; samo se sjećam nekoga ganuća, što mi je spopalo dušu, zajedno s uvjerenjem, da je neka strašna sila u masi, kojoj si pripadao i koja te je vukla. Ćutio si, da toj masi nije ništa nemoguće, da bujica, s kojom sam i ja srtao i njen dio bio, ne može znati nikakvih zapreka, da će sve slomiti, sve skršiti i sve uništiti. I svako je mislio, da onaj, pred kojim je ta bujica letjela, može jednom riječju, jednim kretom ruke promijeniti joj pravac, vrnuti je natrag, ili je opet baciti na strašne pregrade, i svako je htio da nadje u riječi toga jednoga i u kretu mu ruke ono neznano, što nas je vuklo na smrt. — „Ti nas vodiš — svako je mislio — tebi predajemo svoj život; pogledaj na nas i budi miran: svi smo spremni umrijeti.“

I on je znao, da smo spremni umrijeti. Vidio je strašne redove ljudi, čvrstih u svojoj čežnji, gdje navalice ispred njega jure, vidio ljude iz svog bijednoga kraja kukavno odjevene, surove vojnike. On je ćutio, da su svi išli na smrt mirni i slobodni, bez ikakve odgovornosti. Sjedio je na sivom konju, koji nepomično stojaše, naćulivši uši na glazbu i pomamnu ushićenu viku. Oko njega bješe pratnja; no ne sjećam se nikoga od te sjajne čete konjanika, do jednog čovjeka na sivome konju, u jednostavnom odijelu i bijeloj kapici. Sjećam se blijedog i izmučenog lica od uvjerenja, da je taj naumljeni korak težak. Sjećam se, kako su mu suze curkom tekle, padajući na tamno sukno odore svijetlim i blistavim kapljama; sjećam se grčevitog kreta ruke, kojom je držao ular, dršćući usnicama, koje su nešto govorile, sigurno pozdrav tisućama mladih na smrt spremnih života, za kojima je plakao. Sve se to javi i iščeznu, kao na čas osvijetljeno munjom, kad se zadisujući ne od bježanja, već od neljudskog, silnoga ushita, protrčah mimo njega, podignuvši visoko pušku jednom rukom, a drugom — mašući nad glavom kapom i vičući, da ogluhneš „hura“, koji medjutim i sam nijesam čuo od opće buke.

Sve to zasinu i iščeznu. Prašne ulice, zalivene znojem; izmučeni vojnici od uzbudjenosti gotovo hrlim korakom na prostoru od cijele vrste, iznemogli od žedje; vika časnika, da svi idu u redu i drže korak — to je sve, što vidjeh i čuh pet minuta kasnije. I kad prodjosmo još dvije vrste zagušljivim gradom i dodjosmo na pašnjak, koji nam je bio odredjen za tabor, bacih se na zemlju, sasvim ubijen i tjelesno i duševno.

VI.

Teško putovanje, prašina, žega, umorenost, do krvi nabijene noge, danju kratki odmori, noću mrtvi san, mrska trublja, gdje budi jedva što svane. I sve polja, polja, neslična domaćim, koja su pokrivena visokom zeleni, što glasno šušti dugim lišćem kukuruza, ili jedre pšenice, kad je već počela gdjegdje da žuti.

Ista lica, isti vojni život, isti razgovori i pripovijesti o kući, o boravku u gubernijskom gradu, psovke na časnike. O budućnosti su govorili rijetko i nerado. Zašto su išli na vojnu — znali su slabo, premda su cijele pô godine dana prostojali nedaleko Kišinjeva, spremni na pohod; u to bi se vrijeme moglo objasniti ljudima značenje vojne,

što se sprema, no valja da se to nije smatralo potrebnim. Sjećam se, da me je jedared vojnik upitao:

— Vladimire Mihajloviću, hoćemo li skoro doći u buharsku zemlju?

Iz početka pomislih, da se je pomeo, no kad opetova pitanje, odgovorih mu, da je buharska zemlja za dvjema morima, da je do nje četiri tisuće vrsta, i da valja da nikada ne ćemo tamo doći.

— Ne, Mihajloviću, ne govorite sada tako. Kazivao mi je pisar. Veli: prijeći ćemo preko Dunava, i tu će odmah biti buharska zemlja.

— Ta ne buharska — bugarska! uskliknuh ja.

— No, burgarska, buharska, kako vi velite. Zar to nije isto?

I on umuknu, rado nezadovoljan. Znali smo samo, da idemo ubijati Turčina, jer je mnogo krvi prolio. I htjeli smo da pobijemo Turčina, no ne toliko za prolivenu krv nepoznatih ljudi, koliko za to, što je uznemirio toliku množinu naroda, što smo zbog njega morali pretrpjeti teške marševe, te se tisuću vrsta vucarimo do njega poganoga! Turčin im bješe buntovnikom, začetnikom, koga valja umiriti i pokoriti. No kud i kamo su se više, nego vojnom, zanimali svojim obiteljskim, bataljunskim i satnijskim poslovima. U našoj je satniji bilo sve tiho i spokojno; kod strijelaca je bivalo sve gore i gore. Vencel nije popustio; pritajeno negodovanje raslo, i poslije neke zgode, koje se i sada, za pet godina, ne mogu da sjetim bez teške uzrujanosti, dodje do prave nenavisti.

Istom što prodjosmo kroz neki grad, izadjosmo na livadu, gdje se već bješe utaborila prva pukovnija, koja je išla pred nama. Mjestance bijaše lijepo: s jedne strane rijeka, s druge — stara čista hrastova šuma, valja da mjesto šetnje za stanovnike gradića. Bješe lijepo toplo veče; sunce zapalo. Pukovnija stade, metnuvši puške u

vitlo. Ja i Žitkov počesmo natezati šator; ja držao jedan kraj platna, a Žitkov batinom zabijao kolić.

— Jače, jače drži, Mihajliću! — (Već mi je prije nekoliko dana počeo da govori „ti“.) — Tako, tako!

No u taj se čas otraga začuše nekakvi čudni, odmjereni, plješčući zvuci. Okrenuh se. Strijelci stojahu u frontu. Vencel, nešto promuklo kričeći, udarao po licu nekoga vojnika. Lica kao u mrtvaca, držeći pušku kod nogu, i ne usudjujući se uklonuti udarcima, vojnik drhtao svim tijelom. Vencel se sagibao svojim mršavim i nevelikim stasom od vlastitih udaraca, dajući ih objema rukama sad s desne strane, sad s lijeve. U naokolo su svi mučali; samo se je čulo pljeskanje i promuklo mrmljanje razjarenoga glavara. Pred očima mi smrknu; maknuh se. Žitkov to zapazi i iz svih sila povuče za platno.

— Drži, bezruki djavle! izdere se on i ispsova me najružnijim riječima. — Jesu li ti usahnule ruke, što li? Kamo gledaš? Što nijesi vidio?

Udarci se još čuli. Po gornjoj usnici i podbratku vojnikovu curila krv. Napokon pade. Vencelj se okrenu, ošinu očima svu satniju i zaviknu:

— Ako se još ko usudi pušiti u frontu, izbit ću ga kao mrcinu. Podignite ga, operite mu lice i položite u šator. Neka odleži. U vitlo! — zapovjedi on. Ruke mu se tresle, bile crvene, napuhle i u krvi. Izvadi rubac, otre si ruke i otide od vojnika, koji su metali u vitlo puške i teško šutjeli. Nekoliko se ljudi, muklo divaneći, vrpoljilo oko izbijenoga i dizalo ga. Vencel išao nervoznim, izmučenim korakom; bio je blijed, oči mu blistale, po drhtavim si mišićima mogao vidjeti, kako je stiskao zube. Prodje mimo nas i susretnuvši moj uporni pogled, nenaravno se šaljivo osmjehnu samo tankim usnicama i, prošaptavši nešto, ode dalje.

— Krvopija! — nenavidnim glasom reče Žitkov.

— Mani se, gospodine! . . Što ćeš ići? Zar hoćeš, da te strijeljaju? Čekaj, naći će se i njemu pravo.

— Hoće li ići tužiti? upitah. — Kome? — Ne, ne tužiti. Mi ćemo ga . . . .

I on promrmlja nešto, gotovo za se. Bojao sam se, da ga pojmim. Fedorov se, koji već bješe med strijelcima raspitao, što je, vrnu k nama.

— Ni za što ljude mrcvari, — reče on. — Kako su išli u maršu, taj je vojnik, Matjuškin, pušio smotku. Stali, — on već metnuo pušku k nozi, a smotka med prstima; rado da je zaboravio na svoju glavu. I Vencel zapazio.

— Zvijer! dometnu pečalno, uvlačeći se pod šator, koji već bješe gotov. — I smotka se već utrnula; rado, da je siromah zaboravio!

* * *

Za nekoliko dana stigosmo u Aleksandriju, gdje se bijaše sakupilo vrlo mnogo četa. Kad smo još silazili s visoke gore, vidjesmo ogroman prostor, gdje se šareni od bijelih šatora, od crnih spodoba ljudskih, od dugih podvoza i blistavih ovdje-ondje redova mjedenih topova i zelenih lafeta. Po gradskim ulicama hodale cijele rpe časnika i vojnika. Iz otvorenih se prozora tijesnih i gadnih krčama čula tugaljiva i vesela magjarska muzika, zvek posudâ i bučni razgovori; dućani bili nabijeni ruskim kupcima. Ne razumijući jedan drugoga naši su vojnici, Rumunji, Nijemci i Židovi silno vikali; svadja se radi tečajne vrijednosti papirnatog rublja čula na svakome koraku.

— Što ti meni *„dou galagan“*, garavi djavle . . . . Grivenik davaj! Ej, *domnule!*

— *Unde ešte pošta?* preučtivo dižući ruku k obodu kape, pita kicoša Rumunjina časnik, oboružan „vojnim vodićem“ — knjižicom, kojom su tada bile snabdjevene čete. Rumunjin mu tumači; časnik prelistava knjigu, tražeći nerazumljive riječi, i ništa ne pojmi, no učtivo zahvaljuje.

— Fuj, braćo, kakav je to narod! I popovi naši i crkve naše, a pojma nemaju ni o čemu! Hoćeš li srebrni rubalj? viče što ga grlo nosi vojnik s košuljom u rukama Rumunjinu, koji trguje u otvorenu dućanu. — Za košulju? *Patri franku!* Četiri franka?

Izvadi novac, pokazuje ga, i stvar se svrši na opće zadovoljstvo.

— Uklonite se, uklonite se, zemljaci, general ide!

Visok mlad general u kicoškom kaputu, visokih čizama i s bičem od remenja preko ramena, brzo ide po ulici. Za njime na nekoliko koraka stupa ordonanc, malen Azijat u šarenoj haljini i čalmi, s ogromnom kapom i revolverom o pojasu. General, visoko držeći glavu i ravnodušno-veselo gledajući na vojnike, gdje se uklanjaju i pozdravljaju, ulazi u krčmu. Ovdje se u kut zavukoh i ja s Ivanom Platonićem i Stebeljkovim, jedući nekakvo domaće jelo od mesa i s crvenom paprikom. Odrta soba puna naroda. Zvek bocâ, pucanje čepova, trijezni i pijani glasovi, sve se to pokriva orkestrom, koji se je smjestio u nekakvu izdubinu, urešenu crvenim zavjesama. Svirača je petero: dvoje gusle bijesno stružu, violinčelo ori jednoličnim kajdama, kontrabas dere, no svi su ti nastroji samo pratnja petome. Garav, kudrav Magjar, gotovo dječak, sjedi pred svima; za široki ovratnik baršunastog kaputa zadjeven mu je čudnovat nastroj, drvena svirala, upravo onakva, s kakvom slikaju Pana i Faune. To je red nejednakih drvenih cijevi, složenih zajedno tako, da im otvoreni krajevi sežu pod usnice umjetnikove. Magjar, okrećući glavom sad na ovu stranu, sad na onu, puše u te cijevi i izvlači jake, melodične zvuke, koji nijesu

slični ni flauti, ni klarinetu. Najbrže i najteže pasaže prosvira, tresući i okrećući glavom; crne, debele kose skaču mu na glavi i padaju na čelo; lice mu je znojno i crveno, na vratu nabrekle žile. Vidjelo se, da mu nije lako . . . Uz nejednaku se pratnju gudalâ zvuci sviralini odavali oštro, čitko i divlje lijepo. General sjede za stol poznatih mu časnika, nakloni se svima, što su ustali, kad je došao, i živo reče: Sjednite, gospodo! — Šute svršismo objed; Ivan Platonić naruči crvenoga rumunjskoga vina, i poslije druge boce, kad mu se lice razveselilo i obrazi i nos zacrvenjeli, okrenu se k meni:

— Mladiću, recite mi . . . Sjećate li se velikog marša?

— Sjećam se, Ivane Platoniću.

— Tad ste govorili s Vencelom?

— Jesam.

— Uhvatili ste ga za ruku? — upita satnik nenaravno ozbiljnim glasom. I kad odgovorih, da sam ga doista uhvatio, uzdahnu glasno i nemirno zažmiri očima.

— Gadno ste uradili . . . Ludo ste uradili! Vidite, ne ću da vam se izgovaram. Uradili ste prekrasno . . . . t. j. protivno redu . . . Djavo znade, što ja nosim! Izvinite mi . . .

On zašuti, gledajući u pod. Ja sam takodjer šutio. Ivan Platonić otpije pô čaše i udari me po koljenu.

— Obećajte mi, da ne ćete više učiniti tako što. Poimam sâm . . . Teško je čovjeku. No, a što ćete s njime učiniti? To je takav bijesan pas, taj Vencel! Nu, vidite.

Ivan Platonić rado da nije našao riječi, te će, iza duge stanke, opet za čašu.

— To jest, vidite . . . on je dobar čovjek, zbilja. Sami vidjeste, da sam i sâm nedavno udario vojnika. Lako. No, ako luda ne shvaća svoje pakosti, znate, klada takva. Ali ja sam, Vladimire Mihajloviću, kao otac. Boga mi, bez zloće, ma da se ovda-onda i raspališ. A ovaj je . . .

Ej, ti! viknu Rumunjinu: — *ɓšte vin negru!* Još vina! No jedared će, bilo kad mu drago, doći pred sud; a to će biti još gore: razgoropadit će se ljudi i prvom zgodom . . . Žao će mi biti, jer je ipak čovjek, znate, dobar. I što više, usrdan čovjek.

— No! — prihvati Stebeljkov. — Koji će usrdni čovjek tako tući?

— Morali biste znati, Ivane Platoniću, što je vaš usrdni čovjek nedavno učinio.

I ja ispripovjedih satniku, kako je Vencel izlupao vojnika rad smotke

— Eto, eto . . . uvijek je takav! — Ivan Platonić crvenio, pištio, prekidao i opet počimao, da govori: No ipak nije zvijer. Kod koga su ljudi najbolje nahranjeni? Kod Vencela. Kod koga su najbolje izučeni? Kod Vencela. Kod koga gotovo nema kažnjenih? Ko nigda ne će dati pred sud — osim kad vojnik vrlo teško skrivi? I opet on. Odista, da nije te nesrećne slabosti, vojnici bi ga nosili na rukama.

— Jeste li o tom s njime govorili, Ivane Platoniću?

— Govorio sam i svadio se deset puta. Što da s njime radiš! Veli: „ili je vojska, ili milicija“.

— Izmišlja same takve glupe fraze. „Vojna je, veli, takva okorjelost, da sam i ja okorio s vojnicima, to je kaplja u moru“ . . . Veli: „Na takvom su niskom stepenu naobrazbe“ . . . Jednom riječju, djavo bi znao, što je! No medjutim je prekrasan čovjek. Ne pije, ne karta se, poslove vrši savjesno, pomaže starcu ocu i sestri, drug je prekrasan! I obrazovan je čovjek! Takvoga nema u vojsci. I sjetite se moje riječi: ili će doći pred sud, ili će ovi (on kimnu glavom k prozoru) rasuditi. Gadno je. Tako je to, moj ljubazni.

Ivan Platonić milo me potapka po ramenu, zatim turi ruku u džep, izvadi duhankesu i poče smatati de-

belu cigaretu. Utaknuvši je u veliki držak s jantarom i crnim natpisom na srebru: „Kavkaz“, metnu je u usta i šute mi turi duhankesu. Zadimismo svi troje i satnik opet poče:

— Kad i kad, zbilja, biva: ne možeš a da ga ne iščupaš. Ta u neku su ruku kao djeca. Poznajete li Balunova?

Stebeljkov najedared prasnu u smijeh.

— Što ti je, mani se, Stebelek! promrmlja Ivan Platonić. — Stari je vojnik, kažnjenik. Služi dvadesetu godinu: ne otpuštaju ga rad raznih prekršaja. Ta lopov.. Vas još ne bješe tada: pred Kišinjevom smo jedared izlazili iz sela. Zapovjedilo glavarstvo, da se razgledaju kod svih drugi parovi čizama. Postavim ih u red, idem otraga i motrim, vire li iz telećaka naglavci. U Balunova ne vire. „Gdje su čizme?“ — Metnuo sam ih u telećak, da ih sačuvam, vaše blagorodje. — „Lažeš!“ — Nipošto, vaše blagorodje: za što ne bi mogle biti u telećaku! — „Skidaj telećak, otvaraj!“ — Vidim, ne otvara i vuče sare ispod pokrova. „Otvaraj!“ — Ja ću, vaše blagorodje, i tako izvaditi. — Ipak ga natjerah, da otvori. Što mislite? Izvuče iz telećaka za uši živo prase! I rilce uzicom zavezano, da ne grokće! Desnu ruku digao pod kapu na počast, lice skvrčio tako ponizno, a lijevom drži prase. Ukrao, lopov, Moldavkinji. No, naravno, malo sam ga udario.

Stebeljkov se tresao od smijeha i jedva izgovori:

— Čime ga je.. udario, Ivanove,.... prasetom! Oho-o-o!.... Zgrabio prase, pa s njime!....

— A zar bez tog nije moglo proći, Ivanove Platoniću?

— Ah, vi! Valja da sam ga predao sudu!

VII.

Noću 14. na 15. lipnja Fedorov me probudi.

— Mihajloviću, čujete li?

— Što je?

— Puškaranje. Prelaze preko Dunava.

Stadoh prisluškivati. Duvao silan vjetar, gonio niske crne oblake, koji su zaslanjali mjesec; vjetar nalijetao na platno, pljeskao ga, gudio med užetima i tanko cvilio negdje med vitlima. Kroz te se zvuke ovda onda čuli mukli udarci.

— Što mislite, hoće li nas povesti ili ne će? Kako tutnji! Kao grom! — prošapta Fedorov.

— Može biti je zbilja bura?

— Ne! Kakva bura! Vrlo je pravilno. Čujete li? Jedno za drugim, jedno za drugim.

Udarci se odista razlijegali pravilno. Izvučem se ispod šatora i stadoh gledati pravce, odakle su dolazili. Vatre nije bilo vidjeti. Kad i kad je pozornim očima zasvjetlucalo svjetlo na onoj strani, odakle su orili topovi, no to bješe samo obmama.

— Evo, napokon! pomislih.

I ja se trudio, da si zamislim, što se zbiva tamo u tami. Prividi mi se široka crna rijeka sa strmim obalama, baš ništa ne naličeći na pravi Dunav, što ga poslije vidjeh. Plivaju stotine ladja; ovi odmjereni česti hitci namijenjeni su njima. Da li će ih mnogo ostati cijelih? Hladni srsi proletješe mi po tijelu. — Bi li i ti htio tamo biti? — nevoljko upitah samoga sebe.

Pogledah na noćni logor: u snu sve je bilo mirno; med dalekim se praskanjem pušaka i šumom vjetra čulo hrkanje ljudi. I najedared strastveno poželjeh, da ne bude svega *toga*, da se hod još produlji, da ovi, što spokojno spavaju, a zajedno s njima i ja ne idem onamo, otkuda su rikali topovi.

Kad i kad je pucnjava bivala jača: od časa do časa kao da je bio slabiji, mukliji šum. — To sad pucaju iz pušaka, pomislih, ne znajući, da je do Dunava još dvadeset vrsta i da je bolesni sluh sâm odavao te gluhe zvuke. No ma da i bjehu umišljeni, ipak su nagonili misao na strašne slike. Pričini mi se, da čujem kriku i stenjanje, prikazivale mi se tisuće ljudi, gdje se valjaju, očajani mukli „hura“, juriš na bodlje, sječa. A ako suzbiju, zar je sve to uzalud?

Tamni istok postade sinj; vjetar poče utišavati. Oblaci se razidjoše; zvijezde se vidjele gdje gdje na poblijedjelom, zelenkastom nebu. Poče svitati; u logoru se koji te koji probudi, i čuvši zvuke bitke uze buditi druge. Govorilo se malo i tiho. Neizvjesnost oblada ljude: niko nije znao, što će biti sjutra, a i nije htio ni da misli, ni da govori o tom sjutrašnjem danu.

Ja usnuh na osvitku i probudih se dosta kasno. Topovi su neprestano muklo gruvali, i ako nije bilo nikakvih vijesti s Dunava, medju nama kolali glasovi, jedni od drugih nevjerojatniji. Jedni rekoše, da su naši već prešli i gone Turke; drugi, da prijelaz nije uspio, da su uništene cijele pukovnije.

— Nekoje su podavili, nekoje poubijali, — progovori neko.

— Još bolje laži! — prekinu ga Vasilij Karpić.

— Zašto da lažem, kad je istina.

— Istina! Ko ti reče?

— Što?

— Istinu? Gdje si čuo? Svi znamo: puškara se i ništa više.

— Svi vele, da je generalu kozak . . . .

— Kozak! Jesi li ga vidio? Kakav je taj tvoj kozak?

— Kozak, obični . . . kakav kozak mora da bude . . .

— Mora da bude! Jezik ti je kao u babe! Radje da sjediš i šutiš. Nikoga nije bilo, ne možeš ni od kuda da znaš.

Podjoh k Ivanu Platoniću. Časnici sjedjeli sasvim gotovi, zakopčani i s revolverom u pojasu. Ivan Platonić bješe, kao i uvijek, crven, puhao i tro si vrat gadnim rupcem. Stebeljkov se uzrujavao i, ne znam za što, ocrnio svoje prije spuštene brčiće, tako da su stršili kao oštri končići.

— Gle našega zastavnika, kako se rašeperio pred bitkom! — reče Ivan Platonić, žmigajući na nj. — Ah Stebeleček, Stebeleček! Meni te je žao! Ne će biti kod nas u zboru takvih brkova. Ubit će te Stebeleček, — govorio satnik šaljivo-žalosnim glasom. — Ne plašiš li se?

— Gledat ću, da se ne uplašim, — reče odvažnim glasom Stebeljkov.

— No, a je li vam strašno?

— I sâm ne znam, Ivane Platoniću. Ne čuje li se od onuda?

— Ništa. Bog zna, što se tamo zbiva. — Ivan Platonić teško uzdahnu. — Za sat ćemo krenuti, dometnu on, zašutjevši na čas.

Platno se na šatoru otvori; pobočnik Lukin ispruži svoje lice, ovaj put ozbiljno i blijedo.

— Jeste li ovdje, Ivanove? Naloženo mi je, da vas prisegnem . . . Ne odmah, kad budemo pošli. Ivane Platoniću, petu kutiju naboja ljudima!

Ne htjede s nama sjesti, veleći, da ima mnogo posla i odleti nekuda. I ja takodjer odoh.

Oko dvanaestog sata bješe objed. Poslije objeda zapovjediše nam, da skinemo kožne navlake s pušaka, i, porazdijeliše dodane naboje. Vojnici, spremajući se na boj, počeše ogledati telećake i bacati sve suvišno. Bacahu poderane košulje i hlače, razne krpe, stare čizme, četke

masne vojničke knjižice; neki su, kako se pokaza, donijeli do Dunava u telećacima množinu nepotrebnih stvari. Vidjeh na zemlji bačeni „šćelkun“, t. j. drveni trupac, kojim pred paradama i smotrama glade remenje, teške kamenite kutijice za pomadu, nekakve košarice i daščice i cijeli čizmarski kalup.

— Bacajte što više, djeco! Lakše će biti ići. Sjutra već ne će trebati.

— Pet stotina sam vrsta nosio . . . a i što će mi? mislio vojnik Ljutikov, razgledajući nekakvu krpicu. — Ne odneseš li sa sobom . . .

Bacati stvari, čistiti telećake tog dana udje u običaj. Kad odosmo s mjesta, gdje smo stojali, izgledaše ono na tamnoj stepi kao pravilan četverokut, šaren od množine krpa i drugih stvari.

Pred pohodom, kad je pukovnija već sasvim gotova stojala i čekala zapovijed, naprijed se sakupi nekoliko časnika i naš mladi pukovnijski svećenik. Iz fronta pozvaše mene i još četvoricu dobrovoljaca iz drugih bataljuna; svi su stupili u vojsku na pohodu. Ostavivši puške susjedima, izadjosmo naprijed i stadosmo oko zastave; nepoznati mi drugovi bijahu uzrujani, a i meni je srce jače bilo, no obično.

— Uhvatite se za zastavu! — reče bataljunski zapovjednik. Barjaktar nagnu zastavu; njegovi pomagači skinuše navlaku. Stara se, izblijedjela zelena svilena tkanina uzvijori na vjetru. Stadosmo u naokolo i, držeći jednom rukom katarište, a drugu podignuvši u vis, počesmo opetovati riječi mladoga svećenika, koji čitaše s lista starinsku Petrovsku vojnu zakletvu. Sjetih se riječi Vasilija Karpića na prvom pohodu. — Gdje je to? pomislih. I nakon dugoga nabrajanja slučajeva i mjesta službe za njegovo imperatorsko veličanstvo čuh te riječi. „Ne štedeći života“, gromko opetovasmo sva peterica u jedan

glas; i gledajući na redove ljudi, spremnih na boj, oćutjeh, da te riječi nijesu isprazne.

Vrnusmo se u redove; pukovnija drhtnu, maknu se i, ispruživši se u dugu kolonu, odrešitim korakom podje k Dunavu. Praskanje, što se je od onuda razlijegalo, umuknu.

* * *

Kao kroz san sjećam se toga hoda; prašine, koju su dizale kozačke pukovnije na konjima, prestignuvši nas, široke stepe, što se spuštale k Dunavu, druge sinje obale, koje zapazismo na petnaest vrsta; sjećam se umorenosti, žege, navalice i dáve kod zdenca, što ga nadjosmo pred Zimnicom; sjećam se gadnog, malenog gradića, prenatrpana četama, nekakvih generala, koji su nam mahali s balkona kapama i vikali „hura!“, a mi isto odgovarali.

— Prešli su, prešli su! — govorkali u naokolo glasovi.

— Dvjesta ubijenih, pet stotina ranjenih!

VIII.

Već je bilo tamno, kad silazeći s obale prijedjosmo preko rukava Dunava po nevelikome mostu i podjosmo po niskome pješčanome otoku, koji bješe još mokar od vode, što je malo prije s njega opala. Sjećam se oštrog zveketa bajuneta med vojnicima, koji su se spoticali u tami, mukle tutnjave topništva, što nas je preticalo, crne mase široke rijeke, ognjićâ na drugoj obali, kamo smo morali prijeći sjutra i gdje će, kako sam mislio, sjutra biti novi boj. — Bolje je ne misliti, već usnuti, — odlučih i izvalih se na mokri pijesak.

Sunce bješe već visoko, kad otvorih oči. Na pješčanoj se obali sakupljale čete, podvozi; uz samu vodu već iskopaše baterije i šanceve za strijelce; za Dunavom

se, na strmoj obali, mogle vidjeti bašte i vinogradi; za njima se dizale sve više i više visine, oštro ograničujući obzorje. Na desno, koje tri vrste od njih, bjelasao se na brežuljcima svojim kućama i minaretima *Šištov*. Parobrod, s barkom na konopcima, prevažao bataljun za bataljunom na onu stranu. Kod naše obale šikao parama tovarni brod.

— Da ste zdravi s puta! — veselo me pozdravi Fedorov.

— I vi. A gle, samo mi još nijesmo prešli?

— Odmah će doći parobrod, da nas preveze. Vele, da nije daleko turski monitor; evo ovaj je samovarčić pripravljen za nj. — On pokaza na tovarni brod. — Što je ubijeno naroda, Bože! — nastavi, promijenivši glas. — Vozili i vozili s one strane . . . .

I on ispripovijeda svima poznate potankosti Šištovske bitke.

— Sad je naš red. Prijeći ćemo na onu stranu i — Turci će navaliti . . . Mi smo još sada živi, a gle oni . . . On kimnu glavom na rpu vojnika i časnika, što se nedaleko zgrnuše oko nekog predmeta, u koji su gledali.

— Što je ono?

— Naši ubijeni. Idite, vidite, Mihajloviću, kakva je to strahota.

Primakoh se k rpi. Svi šuteći i gologlavi gledali na trupla, što ležahu naporedo na pijesku. Bili ovdje Ivan Platonić, Stebeljkov i Vencel. Ivan se Platonić namrštio, stenjao i puhao; Stebeljkov s naivnim užasom pružao iza njegova ramena tanki vrat. Vencel stojao, duboko zamišljen.

Dvojica su ležala na pijesku. Jedan — ovisok, lijep gardista finlandijske pukovnije, iz zborne gardijske polusatnije, one iste, koja bješe izgubila za vrijeme juriša polovicu ljudi. Bio je ranjen u život i mora da se je dugo mučio do smrti. Tanki otisak nečesa fino i nježno žalobnoga ostavilo mu stradanje na licu. Oči mu bile zatvorene, ruke prekrštene na grudima. Da li ih je sâm pred smrt tako postavio, ili su se drugovi za nj pobrinuli? Vid mu nije uzbudjivao užasa i odurnosti, nego beskonačnu žalost rad života poginula u naponu.

Ivan se Platonić nagnu k trupu i, uzevši kapu, koja je ležala uz glavu, pročita na obodu: Ivan Zurenko, treće satnije. „Bio je hohol*), siromah!“ — tiho reče on. I ja pomislih na rodni kraj, žarki vjetar u stepi, selo uz jarugu, livade, zarasle vrbama, bijele kuće mazanke s crvenim kapcima . . . Ko te tamo čeka?

Drugi bješe vojnik volinske pukovnije. Smrt ga zadesi iznenada. Letio je razjaren na juriš, zadisujući se od vike; tane ga udari uz nos, probi glavu, ostavivši iza sebe crnu otvorenu ranu. Ležao je široko otvorenih, sada već ukočenih očiju, otvorenih usta i iskrivljena posivjela lica.

— Svršili su, — reče Ivan Platonić. — Ništa im više ne treba. Na čistu su.

On se povrnu; vojnici se brzo raširiše, da ga propuste. Ja i Stebeljkov podjosmo za njime. Vencel nas dostigne.

— Vidjeste li, Ivanove? — reče.

— Vidjeh, Petre Nikolajeviću, — odgovorih.

— Što ste mislili, kad ste ih gledali? — mrko me upita. I u meni se porodi zloba protiv toga čovjeka i želja, da mu rečem što teško.

— Mnogo. I osobito, da više nijesu topovsko meso. Njima više ne treba reda i zakona; i niko ih ne će mrcvariti radi toga reda. Nijesu vojnici, nijesu podl ože rekoh drhtavim glasom. — Oni su — ljudi! . .

Vencel bljesnu očima. Zvuk izleti iz njegova grla i prekinu se: valjda da mi je htio odgovoriti, no suzdrža

*) Nadimak stanovnika Male Rusije.

se i ovaj put. Podje sa mnom naporedo, oborivši glavu, i za nekoliko koraka, ne gledajući u me, reče:

— Da, Ivanove, imate pravo. Ljudi su... mrtvi ljudi.

IX.

Prevezoše nas preko Dunava; nekoliko smo dana stojali oko Šištova, čekajući Turke; zatim se čete maknuše u nutrašnjost zemlje. Podjosmo i mi. Dugo su nas slali amo-tamo: bili smo i oko Tirnova i nedaleko Plevne; no prodjoše tri nedjelje, a nama se još nije desilo, da se pobijemo. Napokon dospjesmo u osobit odio, koji moraše da suzbija navalu velike turske vojske. Četrdeset tisuća Rusa bješe poraširено na sedamdeset vrsta; oko sto tisuća Turaka stojalo protiv nas, i samo opreznost našega vodje, koji nije na kocku metao ljudi, već se zadovoljavao, da se opire neprijatelju, koji je navaljivao, i mlitavost turskoga paše olakotiše nam, te smo ispunili svoju zadaću: priječiti Turcima, da provale i odsijeku našu glavnu vojsku od Dunava.

Bilo nas je malo, a linija nam velika; zato smo rijetko kad mogli da odahnemo. Obidjosmo silesiju sela, pojavljajući se sad ovdje, sad ondje, da susretnemo naumljeni napadaj; zalazili smo u takvu pustinju Bugarske, da nas ne bi našli podvozi sa hranom i zairom, i moradosmo gladovati, dijeleći dvodnevni obrok dvopeka na pet i više dana. Gladni ljudi mlatili nedozrelu pšenicu batinama na razastrtim šatorima, varili od nje i od kiselih šumskih jabuka gadnu juhu bez soli (jer i nje nijesi mogao nigdje da dobiješ), i oboljevali od nje.

Polovicom srpnja naša brigada, s nekoliko eskadrona konjanika i dvjema baterijama topova, stiže u tursko selo bez ljudi, razorano i na pô spaljeno. Naš se logor smjesti na visokoj strmoj gori; selo bijaše dolje u dolini, po kojoj je zavijala uska rijeka. Strme se, visoke klisure dizale

na drugoj strani doline. To je bila, kako smo mislili, turska pozicija, a ipak ne bješe Turaka blizu. Prostojasmo nekoliko dana na onoj gori, gotovo bez hljeba, teško dobavljajući vodu, za kojom se je valjalo spuštati daleko dolje k izvoru, koji bješe podno klisure. Bili smo sasvim odijeljeni od vojske i ne znadjasmo, što se zbiva na bijelome svijetu. Petnaest vrsta pred nama jašili su amo tamo kozaci; njih dvije ili tri stotine bilo na dvadeset vrsta. Turaka ne bješe ni tamo.

Ne mareći za to, što ne mogosmo naći neprijatelja, naš se je maleni odio vrlo oprezno čuvao. Danju i noću stojao oko logora gust obranbeni lanac. Po mjesnim prilikama bila mu je linija vrlo duga i svaki dan nekoliko satnija bješe zaokupljeno tom besposlenom, no vrlo umornom službom. Besposlenost, gotovo neprestana glad, neizvjesnost položaja gadno su djelovale na ljude.

Pukovnijske bolnice bijahu prenatrpane; danomice otpravljalo ljude, oslabjele i izmučene groznicom i bacanjem krvi, nekamo u bolnicu. U satnijama bješe momaka polovica do dvije trećine. Svi su bili mračni, i svi su htjeli da idu u bitku.

Napokon doleti od kozačkog zapovjednika kozak s viješću, da su Turci počeli navaljivati, i da je zapovjednik morao skupiti svoje ljude i uzmaknuti pet vrsta. Poslije se pokaza, da su se Turci vrnuli, ne misleći nastaviti navale; mogli smo mirno ostati na mjestu, tim više, što nam niko nije zapovjedio, da navalimo. No general, koji je tada nama zapovijedao i nedavno došao iz Petrograda, osjećaše isto, što i svi ljudi u odjelu. A ljudima bješe teško sjedjeti skrštenih ruku ili stojati po cijele dane protiv neprijatelja, koji se nije vidio i, kako svi bjehu uvjereni, koga nije bilo, hraniti se gadnom hranom i čekati na red, da oboliš. Svi htjedoše ići, da se biju. I general zapovjedi, da se krene.

Ostavismo pô odjela u logoru. Situacija bješe na toliko neizvjesna, što se je moglo očekivati napadaj i s drugih strana. Četrnaest se satnija, husari i četiri topa, poslije podne digoše na put. Nikada nijesmo išli tako brzo i smjelo, osim onoga dana, kad smo prolazili pred gospodarom.

Išli smo dolinom, neprestano prolazeći kroz pusta turska i bugarska sela Na uličicama, koje su ogradjene visokim plotovima, višim od čovjeka, ne bješe ni čovjeka, ni živinčeta, ni psa; samo se kokoši kokodačući od nas razlijetale po plotovima i krovovima, a guske se, kričeći, teško podizale u zrak, da odlete. Iz bašča provirivale grane, kao olijepljene zrelim šljivama svakojakih vrsti. U posljednjem selu, pet vrsta od onog mjesta, gdje smo mislili, da su Turci, dadoše nam pô sata odmora. Za to vrijeme polugladni vojnici natresoše silu šljiva, najedoše se i natrpaše si kese za dvopek. Neki se, odista malo njih, pobrinuše, da nalove i zakolju kokoši i gusaka, očistiše ih i ponesoše sa sobom. Sjetih se, kako su ovi vojnici pred Šištovskim prijelazom, očekujući bitku, bacali sve svoje stvari, i spomenuh to Zitkovu, koji je u taj par čistio ogromnoga gusaka.

— Mihajloviću, ma i nijesmo bili u bitci, no čekati smo privikli. Sve se to podaje, kao da samo tako ideš. A ako i dopadneš u bitku — hrana ne moli, da jedeš. No ako te ne ubiju? — imaš što da zagrizeš.

— Je li vam strašno? — upitah ga.

— Ta možda ne će ništa ni biti, — lagano odgovori, škiljeći i čupajući ostala bijela perca.

— No ako bude?

— Ako bude, — bilo strašno, ne bilo, sve jedno, valja da ideš. Nas se ne moli. Ajde, s Bogom. Dajder mi nož: tvoj je oštar — Dadoh mu svoj veliki lovački nož. On raspori gusaka i polovicu pruži meni. — Uzmi

der si za slučaj. A o onom, je li strašno, ili nije, radje ne misli, gospodine! Sve je od Boga. Njemu ne umače nikuda.

— Kad leti na te tane ili granata, kuda ćeš umaći! potvrdi Fedorov, koji je ležao uz nas. — Ja mislim, Vladimire Mihajloviću, da je više opasnosti u bijegu. Jer — tane po traektoriji mora da leti evo onako (on pokaza prstom) i vruće se, samo što može biti, zabije u ledja!

— Da, — rekoh, — osobito s Turcima. Vele, da, oni visoko gadjaju.

— A i jesi učen! — reče Žitkov Fedorovu: — samo da govoriš! Tamo će ti pokazati takvu traektoriju. Ono, naravno, — dometnu, zamislivši se malo. — da je bolje naprijed. . . . .

— Kamo zapovjednik, — reče Fedorov. — Naš će poći naprijed, ne će se zastrašiti.

— Poći će. Naš se ne će zastrašiti. I Njemcev će takodjer poći.

— Čiča Žitkove, — upita Fedorov, — što veliš, hoće li biti danas živ ili ne će?

Žitkov obori oči.

— O čemu ti to govoriš? — upita.

— Ta, dobro! Jesi li ga vidio? Sav je bijesan.

Žitkov se namršti.

— U ludo brbljaš, — muklo progovori on.

— A što smo govorili do Dunava? — reče Fedorov.

— Do Dunava! . . . Bili smo razjareni. Nije se dalo trpjeti. Što ti misliš, da su razbojnici, što li? — reče Žitkov, okrenuvši se i gledajući Fedorovu ravno u lice. — Zar nema u njih Boga? Ne znaju, kamo idu! Možda će neki danas odgovarati gospodu Bogu, pa da o tako čemu misle? Do Dunava! Do Dunava sam i sâm jeda-

red kazao gospodinu (on kimnu na me). Kazao sam, jer — i gledati je bilo žalosno. Gle, što je spomenuo, do Dunava.

Segne rukom u sare za duhanicom i dugo je još gundjao, nabijajući lulu i zapaljujući je. Zatim spravivši duhanicu, sjedne, obuhvativši koljena rukama i nešto se duboko zamisli.

Za pô sata odosmo iz sela i počesmo se dizati iz doline u goru. Turci su bili za brdom, koje moradosmo prijeći. Popesmo se na goru; pred nama se otkri širok brežuljast, malo se pomalo spuštajući prostor, pokriven ovdje pšenicom, ondje kukuruzom, ondje opet ogromnim korovom. Na dva mjesta bjelasali se minareti sela, koja bjehu sakrivena med zelenim brežuljcima. Moradosmo zauzeti desno selo. Za njim se na kraju obzorja jedva vidjela neka bjeluškasta crta; to bijaše cesta, koju su prije naši kozaci zauzeli. U skoro nesta svega toga s vida. Unidjosmo u silnu guštaru, koju su ovda onda prekidala nevelika poljica.

Slabo se sjećam početka bitke. Kad izidjosmo na otvoreno mjesto na vrh brežuljka, odakle su Turci mogli jasno da vide, kako su se naše satnije, izilazeći iz grmova, redjale i razilazile u lanac, zagrmi top. To su oni opalili granatu. Ljudi zadrhtaše; svačije se oči upiljiše na bijeli oblačić dima, što se je već rasplinuo i lagano spuštao s brežuljka. I u taj čas zvučni, škrgećući zvuk granate, što je letjela, kako se je činilo, nad samim našim glavama, nagna nas, da se prignemo. Granata, preletjevši preko nas, udari u zemlju pokraj satnije, što je išla za nama; sjećam se njena udarca i odmah za tim nečijega žalobnog krika. Granata odbila nogu stražmeštru. To saznadoh poslije; tada nijesam mogao da pojmim taj krik: uho ga čulo — i ništa više. Tada se je sve slilo u onom smetenom i neizrecivom čuvstvu, što ovlada one, koji idu prvi put u vatru. Vele, da nema nikoga, ko se ne bi

bojao u boju; svaki nehvalisavi i iskreni čovjek, kad ga upitaš, je li mu strašno, odgovara: strašno je. No ne bješe onoga fizičkoga straha, koji ovlada čovjekom noću u pustoj ulici pri susretu s lopovom; potpuno smo i jasno znali, da je smrt neizbježiva i blizu. I — divlje i čudnovato zvuče te riječi, to znanje nije zaustavljalo ljudi, nije ih gonilo, da misle na bijeg, već ih naprijed vuklo. Nijesu se probudili krvoločni nagoni, nijesmo htjeli ići naprijed, da ubijemo koga, već je bio neodvratljiv poticaj, da idemo naprijed, pa ma što bilo, i misao se, što valja raditi za vrijeme bitke, ne bi izrazila riječima: valja ubijati, već prije: valja umrijeti.

Dok smo išli preko poljane, Turci opališe nekoliko hitaca. Dijelila nas je od njih samo posljednja velika guštara, koja se je lagano pridizavala k selu. Unidjosmo u grmlje. Sve umuknu.

Bilo je teško ići; visoki, često bodljikavi grmovi zarasli gusto, a valjalo nam ih obilaziti ili se povlačiti kroz njih. Strijelci, koji su išli naprijed, već su kidali lanac i kad i kad se ozivali medju sobom, da se ne razidju. Mi smo se u svoj satniji ponekuda držali zajedno. Duboki muk vladao u šumi.

I gle, razlijegnu se prvi puščani hitac, dosta slab, sličan udarcu drvarove sjekire. Turci na sreću počeše sipati na nas taneta. Zviždukala su visoko u zraku raznim glasovima, šumno prolijetala kroz grmove, odbijajući grane, no ne zgadjala ljudi. Zvuk od sječe šume posta sve češći i napokon se sali u jednoličnu lomnjavu. Nijesu se čule pojedine zvižge i zviždukanja, zviždukao je i vio vas uzduh. Naglo smo išli naprijed; svi su oko mene bili čitavi, a i sam ja. To me je vrlo zadivilo.

Najedared izidjosmo iz grmova. Put je presijecala duboka jaruga s potočićem. Ljudi odahnuše časak i napiše se vode.

Odavde razvedoše satnije na razne strane, da zahvate Turke s krila; našu satniju ostavilo u pričuvi, u jaruzi. Strijelci moradoše ići ravno i prolazeći kroz grmove provaliti u selo. Turski hitci praskali kao i prije često, bez prestanka, no mnogo jače.

Dovukavši se Vencel na drugi kraj jaruge, uredi svoju satniju. Nešto je kazao, što nijesam čuo.

— Nastojat ćemo, nastojat ćemo! — razlijegnu se glasovi strijelaca.

Gledao sam na nj odozdo: bio je blijed i, kako mi se pričinilo, žalostan, no dosta miran. Zapazivši Ivana Platonića i Stebeljkova, mahnu im rubcem, zatim stade očima tražiti nešto u našoj rpi. Slutio sam, da bi se rado i sa mnom oprostiti, i ustadoh, kako bi me bolje zapazio. Vencel se osmjehnu, kimnu mi nekoliko puta glavom i zapovjedi satniji, da ide u lanac.

Po četiri se čovjeka u rpi razilazilo na desno i lijevo, ispruživalo se u dug lanac i najedared iščeznulo u grmovima osim jednoga, koji se trgnu svim tijelom, dignu ruke i teško se svali na zemlju. Dvojica od naših skočiše iz jaruge i donesoše tijelo.

Mučno prodje pô sata neizvjesnosti.

Bitka se razgarala. Puščana se vatra umnažala i prešla u grozno vijanje. Na desnoj strani zagrmiše topovi. Iza grmova se stadoše pokazivati okrvavljeni ljudi, gdje idu i puze! Iz početka ih je bilo malo, no svaki ih je čas bivalo više i više. Naši im pomagali, da se spuste u jarugu, pojili ih vodom i spremali čekajući sanitare s nosiljama. Strijelac, razdrobljene šake, strašno stenjući i prevrćući očima, lica pomodrela od boli i krvi, što mu je iscurila, dodje sam i sjede kod potoka. Svezaše mu ruku i položiše ga na kabanicu; krv prestade. Tresla ga je groznica; usnice drhtale, žario se, nervozno i grčevito ridajući.

— Braćo, braćo... mili zemljaci!...

— Je li mnogo ubijenih?

— Sve se valjaju!

— Je li zapovjednik čitav?

— Čitav je još. Da nije njega, bili bi suzbili. Zauzet će. S njime će zauzeti, — slabim glasom reče ranjenik. — Tri puta je vodio, suzbiše nas. Povede četvrti put. U jaruzi sjede; imaju naboja, pa sipaju, sve sipaju. Al ne ćeš! najedared zlobno zavika ranjenik, popridignuv se i mašući bolesnom rukom: — Šališ se! šališ, prokleti!...

I on, izvraćajući otupjele oči, opsova strašnu, grubu psovku i svali se bez osjećaja.

Na rubu se jaruge pokaza Lukin.

— Ivane Platoniću! — zaviknu ne svojim glasom: — Vodite! . . . .

Dim, trijesak, stenjanje, bijesni „hura!“... Zadah krvi i baruta. Ljudi omotani dimom, čudnovati, tudji, blijeda lica, divlje, neljudsko obaranje. Hvala Bogu, što se čovjek takvih časova sjeća samo kao u magli.

Kad mi dospjesmo, Vencel peti put vodio ostatak svoje satnije na Turke, koji su ga zasipavali olovom. Ovaj put provališe strijelci u selo. Neki od Turaka, što su ga branili, umakoše. Druga strjeljačka satnija izgubi za dva sata bitke *pedeset i dva* momka; naša samo nekoliko, jer je malo bila u bitci.

Mi ne ostadosmo na suzbijenoj poziciji, ma da je Turaka bilo posvuda zbijenih. Kad naš general zapazi, da iz sela izlazi na cestu bataljun za bataljunom, da se dižu mase konjaničtva i pružaju duge povorke topova, upropasti se. Očevidno, Turci nijesu znali naših četa, jer su bile sakrivene u grmovima: da su znali, da ih je svega samo četrnaest satnija potjeralo iz dubokih putova, jaruga i plotova, koji su okružavali selo, vratili bi se i nas hametom utukli. Bilo ih je tri puta više.

*

Na veče smo već bili na starom mjestu. Ivan me Platonić pozove na čaj.

— Vidjeste li Vencela? — upita me.

— Još ne.

— Idite k njemu u šator, zovite ga k nama. Ubija se čovjek. „Pedeset i dva! pedeset i dva!“ samo se čuje. Podjite k njemu.

Tanka lojanica slabo osvjetljavala Vencelov šator. Stisnuvši se u kutu šatora i oborivši glavu na nekakav sanduk, muklo je ridao . . .

Palmotić Gj. Gj.: **Pavlimir.** Drama. S uvodom I. Milčetića. 60 nč., poštom 65 nč.

Postupnik privremeni gradjanski od 16. rujna 1852. za Ugarsku, Hrvatsku i Slavoniju, srbsku vojvodinu i Tamiški banat. for. —·80.

Schinzl J.: **Koračnica od ruskih pjesama,** što ih pjeva Slavjanski sa svojim sborom. Za glasovir 60 nč., poštom 65 nč.

Schinzl J.: **Kitica ruskih pjesama, što ih pjeva Slavjanski sa svojim sborom.** Za glasovir udesio. Ciena 90 nč.

Seemann O.: **Mythologija Grka i Rimljana.** Sa 83 slike. for. 1·60. Tvrdo vezana for. 2 —.

Sundečić Jovan: **Brat Marko i sestra Jeka.** Istiniti dogodjaj. 30 nč., poštom 35 nč.

Sundečić Jovan: **Тужна књига.** I. Одисаји родитељскога срца. Пјесме Јована Сундечића. II. Срце и љубав. Пјесме † Пера Јовова Сундечића. 1 for.

Šavor Josip: **Život sv. Franje serafskoga ili asiškoga.** for. 1.—

Šenoa August: **Ilijina oporuka.** for. —·60.

Šulek Bogoslav dr.: **Hrvatski ustav.** for. 1·20.

Theiner. A.: **Acta genuina ss. Oecumenici Concilii Tridentini.** Dva svezka. for. 20·—.

Tkalčić Ivan Krstitelj: **Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba.** Svezak I. for. 6·—

Trnski Ivan: **Ana Lovićeva.** Ciena 50 nč.

Trnski Ivan: **Šilerova pjesma o zvonu.** Treći put ju preveo prema metru izvornika. 20 nč.

Trstenjak Davorin: **Dobar kućanik.** for. —.50, poštom —.55.

Valjavec Matija Kračmanov: **Narodne Pripovjesti.** Sabrane u Varaždinu i okolici. (Drugo izdanje.) Ciena for. 1.—

Vitanović Josip: **Vježbe u hrvatskom slogu** s mnogimi zadatci i uputami u izradjivanju pismenih radnja, koje se tiču škole i doma. Drugo, skroz popravljeno i znatno prošireno izdanje. Ciena 80 nč.

Vuković Marijan: **Sbirka zagonetaka.** Ciena 50 nč.

Zaruke Hrvatske, alegorija-komedija u 1 činu for. —·30, tvrdo vez. sa zlatorezom for. —·60.

Zajc Iv. pl.: Sinfonička slika iz opere **Ban Leget.** Spjevao dr. Ivan Dežman. Za četveroručni glasovir uredio skladatelj. Ciena 1 for.

Dionička tiskara u Zagrebu.